

Ordre industrial i transformació cultural a la Catalunya de mitjan segle XIX: a propòsit de Josep Anselm Clavé i l'associacionisme coral*

per Albert Garcia Balañà

Si alguna pràctica festiva s'ha significat per la seva continuïtat al llarg de més d'un segle d'història de les poblacions obreres catalanes, aquesta ha estat la de les societats corals. No obstant això, és indiscutible que les connotacions socials, polítiques i ideològiques d'aquest patró de sociabilitat popular no han estat sempre les mateixes. La permanència d'unes determinades formes organitzatives i discursives no és suficient per a determinar el sentit que per als successius protagonistes —en un doble sentit, positiu i negatiu: és a dir, els inclosos i els exclosos— ha pogut tenir la seva adhesió, o el seu rebuig o ignorància, respecte de l'associacionisme coral. Cal, doncs, confrontar les pràctiques concretes que impulsaren aquestes societats amb la resta de pràctiques dels grups treballadors —subsistencials, laborals, i també festives— que històricament els eren contemporànies, per a provar d'entendre què significaren en l'experiència popular. De la mateixa manera, la producció literària que generaren —començant per les mateixes cançons— s'ha de llegir en relació amb els referents socials que n'eren el context, empaitant totes les implicacions del discurs, totes les possibles lectures.

Apropar-se a la figura de Josep Anselm Clavé —a l'empresa d'ordre cultural que impulsà— des d'un pressupòsit com l'anterior vol dir no perdre mai de vista el procés de reordenació social que acompanyà la industrialització catalana dels anys centrals del segle XIX. La nova organització industrial del treball alterà profundament la condició de molts grups treballadors integrats fins aleshores en un ampli conglomerat menestral-artesà. Modificà llurs condicions de treball, per mitjà de la proletarització o de la subordinació estructural a la producció fabril, fins al punt que mai més no ocuparen el mateix lloc en la jerarquia social. És aquesta trajectòria de formació d'un nou agent treballador —proletari o gairebé, però ja sotmès a l'ordre fabril—, a partir de l'artesanat i del treball manufacturer, la que em sembla decisiva per a explicar la liquidació de pràctiques populars de tota mena i l'emergència de nous comportaments, promoguts, entre altres, per Clavé i les seves societats corals.

* Vull agrair els comentaris i observacions que m'han fet arribar Àngel Duarte, Josep M. Fradera, Joan-Lluís Marfany i Borja de Riquer.

Temps fabril uersus temps artesà

L'any 1863, quan l'associacionisme coral capitanejat per Clavé comptava amb prop de vuitanta societats i gairebé tres mil cantaires —«en su totalidad obreros»— a tot Catalunya,¹ el fundador resseguia retrospectivament la seva tasca, subratllant l'abans i el després de la formació dels cors obrers. Abans, «*¡Cuántos hijos, esposos o padres de familia, entregándose ciegamente al juego y a la crápula, consumieran en una sola noche el producto de una semana de trabajo. [...] Y al despuntar la aurora del siguiente lunes, aquel hombre, más infeliz que pervertido, pisaba los umbrales del taller con indecible disgusto y abatido el espíritu, emponzoñado el corazón, sentía una invencible repugnancia al trabajo en que debía cifrar su sustento y el de su tierna prole o ancianos padres*». Però les coses havien canviat: «*Ahora el trabajador que forma parte de una ASOCIACIÓN CORAL emplea honestamente sus horas de descanso en estudiar con ardor alguno de esos festivos coros que tanto le complacen... [...] Y de regreso a sus humildes lares, sin haber distraído del fruto de su jornal más que una insignificante cantidad para atender a los indispensables gastos de la sociedad, arrulla a sus amados hijos con uno de sus cantos favoritos... [...] Llega el domingo, y por la tarde brinda a su familia y amigos con honestos pasatiempos, cuyo principal aliciente consiste en la esmerada ejecución de nuevos coros...; y a la primera luz del alba del siguiente día, acude a cumplir con sus deberes, con ánimo esforzado y reflejando en su semblante la dulce tranquilidad de una conciencia honrada y satisfecha.*»²

Més enllà que Clavé utilitzés aquesta mena de comparacions per legitimar les mateixes societats als ulls dels qui recelaven del seu republicanisme polític, el cert és que la primera imatge —la de la resistència al treball fabril— es corresponia de ple amb un dels maldecaps patronals més persistents durant les dues últimes dècades. La disciplina laboral associada al sistema fabril topava frontalment amb la notable autonomia amb què, fins aleshores, l'abundant fracció dels treballadors d'ofici havia gestionat el seu treball. Autonomia en el treball que, de retruc, implicava autonomia en el conjunt de l'experiència social. Aquesta capacitat per a decidir en relació amb la pròpia feina, i per tant pel que fa a l'organització més general del temps social, tendia a ser expropiada per la fàbrica i el taller.

A la Catalunya urbana dels anys quaranta i dels primers cinquanta del Vuitcents coexistien un nombrós contingent d'artesans i treballadors d'ofici i els primers nuclis de proletaris fabrils, ocupats majoritàriament en la indústria tèxtil. D'entre aquests últims, però, molts procedien del primer grup: famílies senceres dedica-

1. El 15 d'abril de 1864 Josep Anselm Clavé proporcionà a l'aleshores governador civil de Barcelona, Antonio Guerola, una relació detallada de les societats corals existents que reconeixien el seu patronatge: 83 societats a tot Catalunya, una a Vinaròs (Castelló de la Plana) i una altra a Saragossa, que aplegaven un total de 2.730 cantaires. Guerola inclogué la notícia a les memòries —inèdites— del seu pas pel govern provincial: Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona como gobernador de ella desde 5 de Febrero hasta 14 de Julio de 1864* (dec el coneixement i la consulta d'aquest material a l'amabilitat de Borja de Riquer). L'any següent, Mariano SORIANO FUERTES reproduí la mateixa relació a la seva *Memoria sobre las Sociedades Corales en España (dedicada a la Real Academia de Arqueología y Geografía del Príncipe Alfonso, por el socio corresponsal de la misma -----)* (Barcelona, Est. Tip. de N. Ramírez y Rialp, 1865), ps. 93-94.

2. Josep Anselm CLAVÉ, *Las sociedades corales en España* (1), «El Metrónomo. Semanario musical y literario, consagrado especialmente al fomento de las sociedades corales por el fundador de las mismas en España, J. A. Clavé», núm. 2 (18-1-1863), ps. 2-3, esp. la p. 2. (El subratllat és meu.)

des a la filatura i al tissatge manuals eren xuclades a l'interior de les fàbriques en no poder competir amb la producció organitzada sobre les bases de la concentració de capital i, progressivament, de la tecnologia mecànica moguda per vapors. La instauració del sistema fabril resultà de la progressiva jerarquització d'una estructura productiva —la de la cotoneria setcentista— notablement atomitzada. Precisament per això, el que es produí en un primer moment fou la reordenació de la mà d'obra ocupada en el sector, és a dir, un desplaçament molt nombrós des del petit taller o l'explotació domèstica cap a la fàbrica. El desplaçament físic, però, només constituí la metàfora d'un procés més decisiu, com ho prova l'experiència d'aquells qui, eludint la fàbrica, no pogueren escapar al seu control estructural. En a penes vint anys, entre el 1840 i el 1860, el cotó català liquidà les condicions que dotaven de sentit un seguit d'oficis ben arrelats, alhora que es refeia, més potent, en funció d'una nova combinatòria d'especialitzacions i desespecialitzacions laborals que només parcialment tenia a veure amb les precedents.³

Ben aviat les consciències burgeses advertiren les conseqüències d'aquest trànsit. Mentre «*los artistas y la mayor parte de los aprendices de los oficios comunes a todas las ciudades como albañiles, carpinteros, cerrajeros, sastres, zapateros y aún los tejedores y torcedores de seda pueden aspirar a una independencia honrosa*», altres com «*los tejedores de algodón no podrán pasar a maestros, ni aún competir con el producto de los telares mecánicos que la industria debe adoptar, si no quieren suicidarse*».⁴ El futur dels teixidors de cotó no podia ser cap altre que la pèrdua de la seva condició menestral, l'adéu a tota «*independencia honrosa*», el desplaçament social. Ildefons Cerdà ho confirmà en la seva estadística obrera, l'any 1856: reservà l'adjectiu «*distinguidos*» per a, escassament, oficials de poca destresa i peons o «*hombres-máquinas*», a la condició d'«*estado común o plebe, digámoslo así, de la clase, condenados a arrastrar una vida penosa en la oscuridad*».⁵ No és estrany, doncs, que el patriciat barceloní assistís

3. Sobre el procés d'instauració del sistema fabril, *vid.* Alejandro SÁNCHEZ SUÁREZ, *La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839*, «Estudios de Historia Social», núms. 48/49, ps. 65-113, particularment les ps. 102-113. Dues aproximacions molt útils, alhora que complementàries, a l'estructura de la indústria cotonera catalana de mitjan segle XIX, a l'article ja clàssic de Jordi MALUQUER DE MOTES, *La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)*, «Hacienda Pública Española», núm. 38, ps. 133-148 —sobretot pel que fa als mecanismes que asseguraren la subordinació de la petita producció a les exigències dels grans fabricants—, i a Joan Ramon ROSÉS VENDOIRO, *La integración vertical en el sector algodonero catalán (1832-1862)*, treball en premsa (agraeixo a l'autor la possibilitat de consultar-lo), el qual suggereix algunes de les conseqüències laborals derivades de l'alt grau d'integració vertical del sector a principis de la dècada de 1860. D'altra banda, investigacions com les d'Enriqueta Camps proven l'estreta connexió entre la conversió del treball manufacturer a domicili (o en petits tallers) en treball fabril i els fluxos migratoris amb destinació urbana d'aquests anys: *vid.* Enriqueta CAMPS, *Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña industrial en el siglo XIX*, tesi doctoral (inèdita) (Florència, IUE, 1990), particularment les ps. 200 i ss.

4. *Sobre concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor y fábricas de productos químicos*. Dictamen elaborat per una comissió de la Societat Econòmica Barcelonense d'Amics del País en resposta a una consulta de l'Ajuntament de Barcelona (27-I-1845). Arxiu Societat Econòmica Barcelonense d'Amics del País (d'ara endavant, Arxiu SEBAP), C. 22, núm. 2B.

5. Ildefons CERDÀ, *Monografía Estadística de la Clase Obrera de Barcelona en 1856*, dins Ildefons CERDÀ, *Teoría General de la Urbanización, y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona, por D. ——. T. II: La Urbanización considerada como un hecho concreto. Estadística Urbana de Barcelona* (Madrid, Impr. Española, 1867), ps. 566-569.

amb preocupació a l'emergència proletària d'una ciutat com la Barcelona d'aleshores, on les nocions del temps, del treball, de la festa, entre els sectors populars continuaven estretament lligades a les tradicions artesanes i dels treballadors d'ofici. Les exigències de l'ordre fabril no s'avenien amb el marc que li proporcionava la ciutat: «*Asentada pues la enorme diferencia que existe entre los artistas y artesanos y los operarios de las manufacturas colectivas o en grande... ¿la Sociedad pregunta si es político acrecentar esta clase, cuya suerte es la más precaria entre cuantas subsisten del trabajo dentro de una plaza fuerte y amurallada, en medio de una población como Barcelona, en donde las diversiones públicas, los sitios de solaz y de recreo, y el lujo y la ostentación compiten sinó exceden a los de la misma Corte?*»⁶

Els problemes per als patrons es multiplicaven. L'estiu del 1853 l'alcalde de Barcelona es veia obligat a presentar un projecte de reglament de policia per a les fàbriques de la ciutat. En una de les bases proposava als fabricants «*que en vez de pagar a sus jornaleros el sábado de cada semana, lo verificasen a mediados de ella o mejor en dos días distintos*». El perquè d'aquesta sol·licitud el descobrien els fabricants en argumentar la seva negativa: «*La comisión opina que no se conseguiría el objeto que se propone el Sr. Alcalde Corregidor, a saber, evitar que al día siguiente se consuma en diversiones el dinero cobrado en el día anterior; antes bien, presume que puesta en ejecución aquella idea, se añadiría un día de fiesta más en la semana a imitación de lo que sucede en la perniciosa holganza del lunes.*»⁷

Els fabricants ho sabien per experiència. Molts treballadors conservaven els ritmes de treball prefabrics. El dilluns, que en la tradició d'oficis com els teixidors a mà i altres perllongava la festa del diumenge, no acudien a les fàbriques i als tallers. De fet, l'estratègia de molts artesans i treballadors a domicili de treballar de menys a més, intensificant la feina a mesura que transcorria la setmana, obeïa a una gestió del temps en què les pràctiques festives eren tan decisives com les laborals.⁸ Tot això resultava impensable en la perspectiva del temps fabril. Però els qui es veien abocats a les fàbriques no s'hi resignaven. El 1850 la Diputació Provincial de Barcelona lamentava «*la pésima costumbre que hay en Barcelona de holgar muchos jornaleros en los lunes y martes*», jutjant com a «*muy sensible que cuando grandes Economistas han clamado por la reducción de los días festivos, que en España pasan de 93, los jornaleros*

6. *Sobre concesión de permisos para establecer en Barcelona...*, op. cit. (27-I-1845). Arxiu SEBAP, C. 22, núm. 2B.

7. *Dictamen sobre el proyecto de reglamento de Policía Fabril, con las modificaciones acordadas por la Sociedad en los días de su discusión*. Dictamen elaborat per una comissió de la Secció d'Indústria de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (integrada per Pau Vilaregut, Aleix Baulenas, Domingo Margarit, Ramon Suñol i Narcís Gay) a petició del governador de la província (31-XI-1853). Arxiu SEBAP, C. 31, núm. 3 O.

8. Serveixi com a exemple el dels teixidors a mà —de llana i de cotó— sabadellencs, segons el testimoni d'un contemporani: «Com ja és sapigut, allà on hi ha treballadors lliures, que no vagin a toc de campana, els amos i engrascadors de totes les bromes i taboles són ells; a Sabadell eren els teixidors a mà. [...] Ells feien festa el dilluns i de vegades el dimarts, ells s'associaven (d'amagat), anaven al cafè en havent dinat i al vespre. A berenar per qualsevol pretext; ara perquè havien acabat la peça, ara perquè en posaven de nova. [...] Tavernes no en mancaven a cada carrer, sobretot a prop de les quadres de telers. Els teixidors els donaven vida. [...] En aquell temps que els teixidors treballaven quan volien, havia esdevingut que el fabricant anava a les tavernes a suplicar que anessin a teixir perquè hi havia qui esperava la peça.» Marià BURGUES, *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local* (Sabadell, J. Sallent Impr., 1929), ps. 90 i 54.

de fábricas quieran aumentarlos voluntariamente». ⁹ Altres es mostraven més contundents: «debería sobre todo ser irremisiblemente despedido de la fábrica el operario que no quisiese trabajar el lunes; porque, aparte de que esta perversa costumbre es una protesta práctica contra la santificación de las fiestas de la Iglesia, engendra los mil desórdenes a que en estos días se entregan los obreros» escrivia un contemporani, enfeinat a esbrinar quins factors contribuïen «a la relajación de los vínculos de la familia en la clase obrera de Cataluña». ¹⁰

La vinculació entre absentisme laboral i pràctica festiva apareixia clara als ulls dels fabricants. A principis de la dècada de 1840 s'havien repetit les protestes patronals per la celebració de corregudes de toros en dies de feina. Aleshores, des de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, portaveus de la burgesia fabril com Joan Agell i Antoni Ortells havien denunciat «el que se hayan dado en la plaza de toros de esta ciudad, y acaso en otros puntos de la provincia, diversiones o espectáculos entre semana a los que concurren centenares de personas de varios oficios, las cuales atraídas de la novedad de la función abandonan los talleres perdiendo a lo menos medio jornal». En conseqüència, aquella corporació havia sol·licitat del cap polític provincial la prohibició de «representaciones que se den en las tardes de los días de trabajo [...] pues está convencida de que en la clase jornalera la holganza harto frecuente es su ruina y el germen de la desmoralización doméstica y política». ¹¹

A la resistència a la disciplina fabril s'afegia la negativa obrera a la promoció de l'estalvi popular tal i com el proposaven els mateixos fabricants, la qual cosa, de fet, constituïa l'altra cara de la mateixa moneda. L'estalvi obrer —en quant virtut— fou, essencialment, la resposta patronal a la continuïtat d'unes normes de sociabilitat popular contràries al model disciplinari dels tallers i les fàbriques —tavernes i cafès els dilluns, teatres i toros entre setmana—, alhora que es pensava com a solució al més alt cost inicial de la mà d'obra urbana. Josep Melcior Prat, que el 1835 havia intercedit entre teixidors i fabricants des del seu càrrec de governador provincial, reconeixia anys més tard la dificultat de «moralitzar» els obrers de Barcelona, si no era per la via de treure'ls, precisament, de Barcelona: «El fabricante tiene un interés en que los jornales sean más económicos, y el operario se sujetará más fácilmente a la rebaja del salario cuando sus necesidades sean menores. Colocado en una aldea sin Ramblas, toros, cafés ni teatros, sus exigencias por fuerza han de disminuir. En los días festivos se divertirá como se hacía antiguamente en los juegos inocentes y baratos de bolos, pelota, bochas, tiro al blanco y bailes públicos protegidos y vigilados por la Policía.» ¹² Pel testimoni de Manuel Duran i Bas sabem que la primera Caixa d'Estalvis establerta a Barcelona, el 1844, comptava pocs anys després amb una nòmina d'imposants dels quals només «un corto número pertenecen a la clase fabril», circumstància

9. Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (en endavant, AHDB). Consell Provincial, 1850. *Aglomeración de fábricas en Barcelona*.

10. *Causas que pueden contribuir a la relajación de los vínculos de la familia en la clase obrera de Cataluña, e indicación de los medios más propios para estrecharlos y fortalecerlos* (Memòria anònima presentada al concurs anual convocat per la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, 1864). Arxiu SEBAP.

11. *Expediente sobre Toros. Sobre prohibición de espectáculos públicos en días de trabajo*. Informe de la comissió nomenada per la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (integrada per Antoni Ortells, Joan Agell i Josep Melcior Prat) (18-v-1840). Arxiu SEBAP, C. 19, núm. 1B.

12. AHDB. Consell Provincial, 1850. *Aglomeración de fábricas en Barcelona*.

que «no guardava proporció amb el creixent nombre de jornalers en la indústria que existeix en esta capital i les seues immediacions», contràriament al que succeïa amb altres grups treballadors com ara el servei domèstic.¹³ L'any 1862, i precisament en la seva contribució al volum col·lectiu d'homenatge a Clavé i als socis de les societats corals, Duran i Bas es lamentava que «al paso que en la citada fecha eran imponentes 198 albañiles, 423 carpinteros y ebanistas, 227 costureras y modistas, 206 mozos de fábrica, de comercio y de almacén, 134 panaderos, 1.629 sirvientes y mandaderas, 110 sirvientes etc., sólo había 98 hiladores, 30 hilanderas, 97 pintadores, 43 tejedoras y 550 tejedores de algodón».¹⁴ Les coordenades socials i disciplinàries del nou ordre fabril deixaven fora de joc un ampli ventall d'estratègies populars, inclosa una correlació ben particular entre treball, ingrés i consum. Louis René Villermé ho havia detectat, amb tanta o més precisió que Duran a Barcelona, entre els treballadors de fàbrica francesos, dels quals havia subratllat la distància que els separava de la cultura de l'estalvi: «On peut affirmer, en thèse générale, que les ouvriers des manufactures songent peu au lendemain, surtout dans les villes; que plus ils gagnent, plus ils dépensent, et que beaucoup sont également pauvres au bout de l'année, quelle que soit la différence de leurs gains et de leurs charges. Travailler mais jouir, semble être la devise de la plupart d'entre eux, excepté dans les campagnes.»¹⁵ Duran, com Villermé, no dubtava que, més enllà del futur material de les famílies obreres, l'acceptació proletària d'unes determinades normes d'estalvi podia solucionar molts dels problemes presents dels patrons. Problemes puntuals, com ara l'extensió d'estratègies de resistència amb la formació de les primeres caixes de socors, o més generals, com els derivats de la pervivència de múltiples formes de despesa immediata, és a dir, de potenciació de les pràctiques no laborals.

Tot plegat, doncs, un paisatge gens particular. En un cert sentit, la imbricació del treball i la festa havia estat, per a l'experiència popular prèvia a la implantació del capitalisme fabril, un dels seus trets distintius, evident arreu. Més que això, l'adaptació dels sectors artesans i treballadors a una societat més i més mercantilitzada s'havia fet, durant gairebé tres segles, des d'una racionalitat que sovint no s'ajustava a la del negoci capitalista. Una racionalitat en funció de la qual el treball i l'ingrés que se'n derivava, variable i no sempre segur, tenien molt més sentit en l'esfera de la reproducció sociocultural —conversió en pràctiques i actituds col·lectives socialment simbòliques, com ara la cultura de la beguda, els jocs i els festivals rituals o el

13. Manuel DURAN I BAS, *La Economía y las Cajas de Ahorro*, «Diario de Barcelona» (26-VI-1856), ps. 5.205-5.206; les citacions literals a la p. 5.205. Duran hi comentà el «Estado demostrativo del movimiento de imponentes durante 1855» de la Caixa d'Estalvis de la Província de Barcelona que el mateix «Diario de Barcelona» havia publicat en el seu número del 19-VI-1856, ps. 5.021-5.025.

14. Manuel DURAN I BAS, *La Economía y las Cajas de Ahorro*, dins *El Libro del Obrero, escrito espresamente para los individuos de las sociedades corales de Euterpe en el Gran Festival de 1862* (Barcelona, Est. Tip. de N. Ramírez, 1862), ps. 121-151, esp. la p. 150.

15. Louis René VILLERMÉ, *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie*, 2 vols (París, J. Renouard et Cie., 1840), vol. II, p. 34. La proporció d'imposants de la Caixa d'Estalvis de París segons condició laboral, transcrita per Villermé (1838), reproduïx la mateixa imatge que es desprèn de la de Barcelona dues dècades després: l'abundància relativa del servei domèstic femení i en menor mesura d'artesans, contra l'escassetat d'obres industrials: «[...] la domesticité développe l'esprit d'ordre et de prévoyance à un degré suffisant pour compenser l'énorme disproportion de nombre qui existe entre cette classe et celle des ouvriers.» (vid. vol. II, ps. 171-174).

consum amb afany d'ostentació— que no pas en la de la previsió i l'estalvi.¹⁶ En conseqüència, les resistències a un ordre que negava aquesta mena de reciprocitats —amb l'expropiació del control obrer del treball i la marginalització del no treball— eren a l'ordre del dia. Als districtes industrials del nord d'Anglaterra, maquinisme i metodisme provaven d'escombrar, ja des de finals del segle XVIII, qualsevol vestigi del temps artesà. La celebració del Saint Monday, particularment danyosa per a l'ordre fabril, i altres pràctiques festives «desordenades», sobretot les multitudinàries —els jocs de carrer, els carnivals—, havien estat els primers objectius de l'ofensiva burgesa.¹⁷ En aquest sentit, la iniciativa dels obrers tèxtils anglesos d'exigir la jornada de deu hores, ja ben entrat el segle XIX, representarà un punt sense retorn, l'«acceptació» dels límits establerts pel nou ordre productiu.¹⁸ Trajectòries paral·leles a la dels treballadors tèxtils anglesos en el seu trànsit material i cultural vers el món de la fàbrica les trobem a França o a la primera industrialització nord-americana i, a jutjar per les evidències, també a Catalunya.¹⁹

Els testimonis i una història que es repeteix arreu confirmen que la formació d'una mà d'obra subordinada a les exigències fabrils no fou un problema menor per als primers industrials catalans. Ben al contrari, des de molt aviat s'alçaren veus proposant la descentralització industrial com a remei a la desobediència que distingia els treballadors barcelonins, desobediència laboral que periòdicament prenia

16. En aquest punt segueixo els arguments presentats per Hans MEDICK en un suggestiu treball: *Plebeian Culture in the Transition to Capitalism*, dins Raphael SAMUEL & Gareth Stedman JONES, *Culture, Ideology and Politics* (Londres, Routledge & Kegan, 1982), ps. 84-112 (hi ha traducció castellana: «Manuscrits», núm. 4/5, 1987, ps. 239-272).

17. Una aproximació al procés de producció disciplinària que impulsà el sistema de fàbrica, a Jean Paul de GAUDEMAR, *L'ordre et la production. Naissance et formes de la discipline d'usine* (París, Bordas, 1982) (hi ha traducció castellana: Madrid, Trotta, 1991). Sobre la transformació del temps en un valor econòmic i les seves conseqüències disciplinàries, *vid.* el treball clàssic d'Edward P. THOMPSON, *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*, «Past and Present», núm. 38 (desembre de 1967), ps. 56-97 (hi ha traducció castellana: Edward P. THOMPSON, *Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, Barcelona, Crítica, 1979, ps. 239-293). Una reconstrucció de l'ofensiva patronal contra els hàbits de treball prefabrils, a Douglas A. REID, *The Decline of St. Monday, 1776-1876*, «Past and Present», núm. 71 (1976), ps. 76-101. Sobre la supressió de pràctiques festives populars i la creació d'alternatives «racionals», Anthony DELVES, *Popular Recreation and Social Conflict in Derby, 1800-1850*, dins Eileen & Stephen YEO (eds.), *Popular Culture and Class Conflict, 1590-1914. Explorations in the History of Labour and Leisure* (Sussex, The Harvester Press, 1981), ps. 89-127.

18. A propòsit de la *Ten Hours Act* i de la naturalesa del sindicalisme que la promogué, *vid.* Robert GRAY, *The Languages of Factory Reform in Britain, 1830-1860*, dins Patrick JOYCE (ed.), *The Historical Meanings of Work* (Cambridge, Cambridge University Press, 1987), ps. 143-179. També, Gary CROSS, *A Quest for Time. The Reduction of Work in Britain and France, 1840-1940* (Berkeley, University of California Press, 1989).

19. Entre l'abundant literatura al voltant de la consolidació de la cultura fabril anglesa són notables visions de conjunt, encara que des d'òptiques divergents, Patrick JOYCE, *Work, Society and Politics. The Culture of the Factory in later Victorian England* (Londres, Methuen, 1982) (1a. ed.: 1980), i Neville KIRK, *The Growth of Working Class Reformism in Mid-Victorian England* (Urbana 1985). Per a França, *vid.* l'excel·lent estudi de William M. REDDY, *The Rise of Market Culture. The Textile Trade & French Society, 1750-1900* (Cambridge, Cambridge University Press, 1984). Sobre els Estats Units, Jonhatan PRUDE, *The Coming of Industrial Order. Town and Factory Life in Rural Massachusetts, 1810-1860* (Cambridge, Cambridge University Press, 1983), i David A. ZONDERMAN, *Aspirations and Anxieties. New England Workers and the Mechanized Factory System, 1815-1850* (Oxford, Oxford University Press, 1992).

forma política. No és cap casualitat que a finals del 1844 el diari «La Verdad» publicés una sèrie d'articles defensant la conveniència d'una localització industrial més atomitzada, que salvaguardés la indústria de les tradicions laborals i organitzatives dels treballadors urbans. S'entenia que les bullangues de l'última dècada no havien estat sinó una nova manifestació, la més violenta, d'un conglomerat artesà i obrer gens propens a integrar-se en el marc d'una cultura fabril que es projectava més enllà de les primeres fàbriques.²⁰ Així, els primers temps del Vapor Vell de Sants, prototip de la fàbrica cotonera moderna, presenten una mà d'obra que ho és ben poc de moderna, paradigma, més aviat, de tots els «vicis» que cal desterrar. Absentisme laboral, poca puntualitat, freqüents interrupcions del treball, i altres conductes que apareixen com a sabotatges als ulls dels fabricants la defineixen. En un informe tramès a Domènec Ramis, cofundador i soci capitalista de l'empresa impulsada per Joan Güell i Ferrer, el director de la fàbrica, Àngel Martorell, observa, colèric, que «*todos cuando van al común echan mano de un puñado de algodón o de lana y lo mismo harían si fuera seda*», i que «*no es tan sólo esto lo que malgastan, es todo lo que pueden, no parece sino que gozan con destruir todo lo del amo como venganza*». I sentència: «*Y aquí digo yo, ves ahora la razón por la cual en mi fábrica están los trabajadores peor que los perros, ves lo que son esta canalla indigna cuando no se les da palo firme, ves tú con qué gozo te arruinan cuando pueden, ves como no se les puede tener consideraciones de ninguna clase porque cuando más les concedes con más exigencias te vienen. Ya no hay más a esta mala familia, la libertad para nosotros los amos y para ellos, peste!*»²¹ I encara durant la dècada de 1860, en una conjuntura política poc favorable a la protesta obrera, els episodis de resistència a les imposicions fabrils se succeïen. Treballadors contraris al treball a jornal com a mecanisme de reglamentació del temps de treball, o, en paraules pròpies, la negativa «*a trabajar encerrados cual jornaleros de los que siempre trabajaron a destajo*». Crítiques als intents patronals de capitalitzar el temps obrer, transformant-lo en temps fabril mitjançant l'acumulació de funcions no laborals a les mateixes fàbriques o a les rodalies, cas dels menjadors i les vivendes obreres. O estratègies de pressió obrera substitutives de les vagues formals, com els progressius acomiadaments voluntaris, per exemple, de teixidors, un rere l'altre, al llarg d'un o més dies, amb l'objectiu d'entorpir la producció i dificultar els reemplaçaments.²²

Resumint, un extens inventari de desobediències d'innegables connotacions re-

20. «La Verdad. Periódico Político, Religioso e Industrial» (1-xi-1844) (5-xi-1844) (7-xi-1844) (9-xi-1844) i (11-xi-1844).

21. Institut Municipal d'Història de Barcelona (en endavant, IMHB). *Patrimonial. Ramis* (1B. Cartes i Documents variis). Esborrany informe (sense datar).

22. Les queixes contra el treball a jornal i contra les primeres iniciatives paternalistes dels fabricants catalans —en aquest cas, el model de la sederia Vilumara instal·lada a Sarrià: «*Allí se propone dicho señor tener al operario alejado de la ciudad toda la semana, ya que hay quien come y duerme en la misma fábrica*»— a «El Obrero. Periódico semanal... destinado a defender los intereses de la Clase Obrera» (11-ix-1864), p. 11, i (25-vi-1865), ps. 87-88, respectivament. Un exemple de goteig d'acomiadaments voluntaris, el dels teixidors de la cotoneria José Ferrer y Cia, de Vilanova i la Geltrú, el maig de 1868 (Arxiu Municipal de Vilanova i la Geltrú. *Alcaldía. Correspondència*. Carta de Josep Ferrer i Vidal a l'alcalde, 7-v-1868); per a fer-se una idea de l'extensió d'aquesta mena d'estratègies de lluita soterrada, *vid.* William M. REDDY, *The «Batteurs» and the Informer's Eye: A Labour Dispute under the French Second Empire*, «History Workshop Journal», núm. 7 (1979), ps. 30-44, particularment les ps. 36-37.

sistents. Resistència a la proletarització fabril, a sotmetre's al dictat d'una nova lògica laboral que fractura l'experiència obrera per destriar el treball de la resta de pràctiques, proclamant-lo l'únic valor.²³ És en aquest context, presidit per les adaptacions molt sovint forçoses a la industrialització i a les seves bases culturals, que emergeix la figura de Clavé i el seu projecte societari a l'entorn del cant coral obrer.

Els límits de la política radical: Clavé o «un admirable sentido práctico»

Josep Anselm Clavé exemplifica, al meu entendre, la política de la menestralia urbana més a recer de la proletarització i de les imposicions fabrils, d'aquells sectors artesans i petitpropietaris que entreveuen un futur més o menys estable, sovint presidit per expectatives de relativa prosperitat. La mateixa família Clavé, malgrat els daltabaixos del seu negoci de fustes del barceloní carrer Ample, retindrà per als seus fills, forçats a deixar els estudis, uns mínims d'especialització i promoció professional.²⁴ La protesta d'aquests sectors és, essencialment, una resposta al model polític que s'imposa amb la construcció de l'estat liberal espanyol. Un model centralista i socialment exclouent, d'arrel oligàrquica i tancat a qualsevol concessió democràtica, que pren cos en polítiques concretes que colpegen aquestes poblacions: sufragi censatari, fiscalitat indirecta, sistema de lleves, administració militaritzada etc. D'aquí el seu protagonisme en episodis com el de la Junta Central barcelonina del 1843 —Clavé participà en la temptativa d'assalt a la Ciutadella—, i la seva adhesió republicana, forjada durant els anys de la revolució liberal i confinada a la clandestinitat pels governs moderats. El mateix Clavé torna a la Ciutadella el 1845, aleshores presoner de l'autoritat militar pel seu suport a les protestes contra la quinta.²⁵

23. Sobre això són interessants els testimonis que aporta Keith McCLELLAND, *Time to Work, Time to Live: some Aspects of Work and the Re-Formation of Class in Britain, 1850-1880*, dins Patrick JOYCE (ed.), *The Historical Meanings...*, ps. 180-209, particularment les ps. 204 i ss.

24. Les recurrents «arrels obreres» de Clavé exigeixen algun matís. D'entrada, sembla clar que les famílies paterna i materna procedien d'una menestralia relativament benestant: el pare regentava una serradora de fustes a l'aleshores emergent carrer Ample, negoci que anà a menys, i l'oncle patern seguí la carrera de farmacèutic i es traslladà a Madrid, on arribà a ocupar el càrrec de degà de la Facultat de Farmàcia; la mare, d'altra banda, i «según declaración explícita de la familia Clavé», «poseía y hablaba con corrección la lengua francesa y pertenecía a la clase que se llamaba de ricos menestrales». Alhora, el fet que el pare pogués col·locar sense excessives dificultats els seus tres fills —Francesc, Josep Anselm i Antoni— en oficis que, com la talla de fusta o la torneria mecànica, pressuposaven un aprenentatge dilatat, una notable autonomia laboral i, en l'últim cas, un horitzó clarament expansiu associat a la industrialització, il·lustra la distància que els separava de la proletarització fabril i de la progressiva desespecialització laboral que l'acompanyà. (Les informacions i les citacions procedeixen de Josep RODOREDÀ, *Clavé y su obra. Estudio leído en la noche del 30 de mayo de 1897 con motivo de la colocación de su retrato en la Galería de Catalanes Ilustres*, Barcelona, Impr. de J. Cunill Sala, 1897, ps. 8-9. Una lleugera idea de les bases laborals, organitzatives i tecnològiques de la metal·lúrgia barcelonina d'aquests anys —a la qual Josep Anselm s'incorporà com a aprenent de torner—, a partir del quadre estadístic —1840— reproduït per Jordi NADAL I OLLER dins *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. 3. S. XIX. *Indústria, transports i finances*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, ps. 164-165.)

25. Sobre la militància política del Clavé jove —en la línia de la tradició paterna— i la seva participació en les protestes radicals a la Barcelona esparterista i moderada dels anys quaranta, *vid.* Conrad ROURE, *Recuerdos de mi larga vida. Costumbres, anécdotas, acontecimientos y sucesos acaecidos en la ciudad de Barcelona desde el 1850 hasta el 1900* (Barcelona, Biblioteca de *El Diluvio*, 1925), vol. 1, ps. 79-81.

La naturalesa del liberalisme oficial espanyol, tal i com aquest es reformulà després de la dècada revolucionària de 1833-1843, contribuï al bon crèdit del liberalisme més radical entre els treballadors d'ofici. La confluència d'intel·lectuals i professionals d'extracció burgesa i dels elements més actius de la menestralia urbana continuà, sota noves formes, després de la derrota radical del 1843. La influència del socialisme francès procurà nous marcs de referència a aquest programa democràtic interclassista. Un bon exemple el constitueix l'anomenat «grup icarià» de Barcelona, introductor a la Península Ibèrica del pensament d'Etienne Cabet. Jordi Maluquer de Motes identificà els seus components més actius, i el resultat fou una majoria de professionals liberals —advocats, com ara l'animador del grup, Narcís Monturiol, o Pere Montaldo, metges com Joan Rovira i Francesc Sunyer i Capdevila, i impressors i llibreters com Martí Carlé i els Borràs— barrejats amb alguns menestrals i obrers amb tradició i formació política —els germans Clavé, Pau Alsina, que fou el primer diputat obrer espanyol, i Pere Cardenyas, un dels responsables de la desapareguda Societat de Teixidors de Barcelona.²⁶ Si bé es fa difícil precisar quins sectors socials acudiren a la crida icariana, tanmateix coneixem el programa i les pràctiques del grup. Seguint Cabet s'abdicà de tota pràctica violenta i s'insistí en la necessitat de la instrucció i la moralització obreres, fonaments de la utopia comunitària. Definiren el seu ideari com un conjunt de «*saludables y consoladoras doctrinas*», assumint d'una manera implícita la irreversibilitat del nou ordre sociolaboral i acceptant el treball fabril gairebé com una condició objectiva. Com encertà a veure Maluquer de Motes, «*es obvio que esto no respondía a una coincidencia de sus planteamientos con los de los ideólogos de las clases dominantes, pero los resultados habían de ser semejantes*».²⁷

Jacques Rancière ha mostrat la distància que separava les aspiracions dels líders saint-simoniens de les dels treballadors que s'integraren a la xarxa de grups que els primers teixiren al gran París de mitjan segle XIX. Molts treballadors es declararen obertament hostils a l'èpica de l'«exèrcit industrial», per més utòpiques que fossin les seves connotacions; entengueren el discurs saint-simonià d'acord amb la seva voluntat de dir adéu a la condició present o futura de jornalers de fàbrica, alhora que s'acollien als avantatges d'una política amb connotacions mutualistes. Altres, els menys, perseguïen completar llur formació intel·lectual per accedir a la sènia de la promoció social. En ambdós casos es constata un rebuig de l'horitzó proletari, que el programa saint-simonià, lluny de denunciar, exaltava com a punt de partida de la futura societat. I, de fet, la doctrina industrialista del fundador no s'avenia amb els cants al treball que componien els mateixos obrers, en els quals, a la fàbrica, sinònim de degradació, oposaven la memòria d'una autonomia idealitzada.²⁸

26. Jordi MALUQUER DE MOTES, *El socialismo en España, 1833-1868* (Barcelona, Crítica, 1977), p. 255.

27. Jordi MALUQUER DE MOTES, *El socialismo en España...*, op. cit., p. 255.

28. Jacques RANCIÈRE, *The Myth of the Artisan: Critical Reflections on a Category of Social History*, dins S. L. KAPLAN & C. J. KOEPP (eds.), *Work in France. Representations, Meaning, Organization and Practice* (Ítaca, Cornell University Press, 1986), ps. 317-334, especialment les ps. 322-324. Rancière suggereix una imatge menys estàtica dels sectors artesans o menestrals, de tal manera que entre la figura clàssica de l'artesà —autònom i amb feina estable— i el treballador de fàbrica es generarien nombroses estratègies intermèdies, encaminades, precisament, a evitar aquesta última condició: «[...] these artisans often led a life quite similar to the one we associate with the «marginal» workers of today. And often they were no more committed to their work than are today's workers. Few Saint-Simonian artisans

Si a la França urbana de la dècada de 1840 el decalatge entre política radical i expectatives populars presentava aquestes dimensions, com havia de ser a la Catalunya d'aleshores, on el marge de què gaudien les polítiques no oficials era mínim? Pels testimonis de dos representants de la cultura radical barcelonina sabem que Josep Anselm Clavé advertí des de molt aviat que el manteniment d'aquesta fractura ajornava *sine die* la possibilitat de refer la política liberal o, almenys, d'influir-la en una direcció més favorable als interessos dels molts sectors que n'eren exclosos. Mentre un contingent popular tan nombrós destorbés la sort de l'ordre industrial naixent i negués totes i cadascuna de les noves formes socials disciplinàries, la burgesia emergent es reservaria la política i en faria un instrument repressiu, mai el terreny de les contraprestacions propugnat pel liberalisme més democràtic. Hom havia d'entendre la societat del capitalisme fabril com un fet indisputable; només des d'aquesta «mínima» obediència es podia pensar una política més equilibrada. Eduard Vidal i Valenciano i Conrad Roure, literats i correligionaris de Clavé, ens han fet arribar la imatge d'un primer Clavé descoratjat per la vitalitat d'una sociabilitat popular extremament desordenada i aliena a les formes culturals modernes. Un Clavé que maldeia de les tavernes, dels cafès, del joc, de les festes tumultuoses, talment com ho feia el patriciat local: «Si el poble, en lloc d'embrutir-lo i menysprear-lo, procuréssim d'instruir-lo i fer-li comprendre que la estimació és el premi de la seva dignitat; si en lloc d'afalagar els seus vicis, procuréssim conrear els seus sentiments fent-li estimar la Pàtria, la família i el treball que avui mira com un càstig, quan ha de mirar-lo com un consol i únic mitjà d'arribar a la legítima independència, no millorarien les seves condicions morals i materials i no conqueriria tots els seus drets?»²⁹

El llenguatge delata fins a quin punt la percepció que Clavé i la seva gent podien tenir del problema fregava amb la que expressaven els portaveus burgesos. Això, és clar, no significa que compartissin els propòsits. Significa, a tall d'exemple, que uns i altres entenien per «moralització obrera» una cosa semblant —liquidar una determinada simbiosi entre treball i festa vinculada a una experiència popular notablement autònoma—, en la mesura que coincidien a considerar incontestable la formació del nou ordre industrial. Vidal i Valenciano dirà de Clavé que «*guardóse durante su vida de alucinar la viva imaginación del obrero con envenenadas utopías; un admirable sentido práctico le llevaba a un procedimiento más seguro y menos expuesto a sangrientos cataclismos. Miraba al pueblo embrutecido y quiso elevarle*».³⁰ Més precís, un altre representant d'aquest radicalisme d'ordre, Josep Roca i Roca, elogià la convicció claveriana que sense transformació ordenadora de la cultura i les pràctiques populars no hi havia política democràtica que valgués: «*Soldado hasta entonces de la revolución, incapaz por su temperamento de retroceder en el camino emprendido, [Clavé] quiso ser, y fue desde aquel día, obrero activo de la evolución pacífica. Tenía a su lado una sociedad, ya que no totalmente inculta, muy deficiente por lo menos. El espíritu del obrero carecía de aspiraciones e ideales. Aclamaba los que veía brillar ante sus ojos y*

resisted the attractions of a job such as doorman, office boy, or railway guard. On the other hand, only the greatest need would lead them to work on the tracks or in the workshops.» (p. 323).

29. Atribuït a Clavé per Eduard VIDAL I VALENCIANO a *Lo naixement dels coros*, «La Campana de Gràcia» (24-XI-1888) (núm. extraordinari dedicat a Clavé), p. 6.

30. Eduard VIDAL I VALENCIANO i Josep ROCA I ROCA, *José Anselmo Clavé*, «Eco de Euterpe» (3-V-1874), p. 78.

le fascinaban, y los aclamaba sin comprenderlos. [...] No se tomaba el trabajo como un honroso timbre social, sino como un duro deber, impuesto por la necesidad. Los pasatiempos del obrero eran toscos como su persona, como su inteligencia, como sus modales. Los cantos populares desvergonzados, cínicos y obscenos, reinaban sin contraste ni restricción en cafés y tabernas, calles y plazas. Los delicados sentimientos no podían vivir en semejante atmósfera: la hermosa naturaleza carecía de encantos para muchos seres; y el vicio, con sus brutales seducciones, prosperaba como una lepra incurable. Con todo esto, decidme; ¿qué resultado habían de producir los generosos esfuerzos de los hombres superiores, que no cesaban de hablar a este pueblo de libertad, de regeneración y de derechos?»³¹

El «sentit pràctic» que celebrava Vidal i Valenciano era, si fa no fa, el mateix que havien invocat els reformadors anglesos per suprimir durant la primera meitat del segle nombroses pràctiques festives populars, com havia estat el cas del futbol de carrer. El paral·lelisme entre la sort d'aquest joc de multituds —més que un joc, un *mardi gras* anglès— i la d'algunes festes a la Barcelona de mitjan segle XIX em sembla il·lustratiu d'un procés més general. El futbol de carrer fou prohibit a Derby el 1845 per la pressió d'un ampli espectre social, encapçalat pels fabricants locals, però que incloïa els sectors menestrals més pròspers i grups d'especialistes obrers. La moral utilitària i l'eficiència industrial proclamades des d'aquestes tribunes eren incompatibles amb la paralització del treball durant dos dies que acompanyava el joc. Alhora, el protagonisme popular i l'apropiació de l'espai urbà per la multitud preocupaven particularment la gent d'ordre, i més quan la festa derivava sovint en avalots amb implicacions socials i polítiques. Les connotacions violentes i desordenades de la mateixa festa transcendien constantment a altres espais socials. «*If they are allowed to take possession of all the principle streets, no one will be safe*», anunciava neguitosa la premsa local.³²

Equivalents barcelonins del futbol de carrer anglès durant aquests mateixos anys foren les corregudes de braus i el Carnestoltes. Les primeres desvetllaven molts recls entre el patriciat local, sobretot arran de l'explosió popular que s'havia desencadenat a la plaça de la Barceloneta l'estiu del 1835 i que havia acabat amb la crema dels convents de la ciutat. Des d'aleshores molts testimonis les presentaven com a pertorbadores de l'ordre de coses instaurat amb la industrialització. Si continuaven les corregudes, deien els fabricants, «*la plaza de toros estaría concurrida con notable perjuicio especialmente de la numerosa clase fabril e industrial, porque si las corridas se verificasen en días de trabajo perderían un considerable número de jornales, y si en días festivos, perderían la saludable costumbre de salir al campo, inclinación que más debe fomentarse convenientemente por cuanto estas reuniones de familia en medio de una atmósfera pura y de una naturaleza agradable interesan a la higiene y a la moral pública a un mismo tiempo. [...] muchos, como sucede en otras poblaciones, gastarían en un día lo que les hubiera bastado para alimentar a su familia durante media semana, o bien irían solos a la plaza dejando a su familia abandonada con notable perjuicio de la paz doméstica y frecuentemente de la moral pública*». De tal manera que, «*si en todas*

31. Josep ROCA I ROCA, José Anselmo Clavé. *Trabajo biográfico-crítico leído por D. en la sesión necrológica que al insigne músico poeta consagró el Ateneo Barcelonés en 24 de Febrero de 1880*, «Boletín del Ateneo Barcelonés», núm. 9 (juliol-setembre de 1881), ps. 25-47, especialment les ps. 30-31.

32. Vid. Anthony DELVES, *Popular Recreation and...*, op. cit., particularment les ps. 103-108. La citació literal a la p. 107.

*partes las funciones de toros son perjudiciales por su inmoralidad, en esta población comerciante y fabril lo fueran de un modo más señalado».*³³ La pressió patronal aconseguí, en part, el seu propòsit. Amb l'excepció del breu interval dels primers anys quaranta —quan les autoritats progressistes es mostraren més tolerants i organitzaren algunes curses, benèfiques això sí, la mateixa Milícia Nacional—, la plaça de la Barceloneta restà tancada des del 1835 fins al 1850.³⁴ Els fabricants, però, no baixaren la guàrdia. L'abril del 1845 reaccionaven amb prestesa als rumors que insinuaven la recuperació de les corregudes i recordaven al cap polític —via l'Ajuntament— com «*espectáculos de esta naturaleza [...] endurecen y habitúan a la pérdida del trabajo, aficionándose por lo común los más viciosos a tales diversiones que les producen por resultado, a más de la desmoralización, el dispendio del fruto de sus sudores*».³⁵ Dos anys més tard, l'Ajuntament aplaudia la intenció de l'intendent de portes i del cap de carrabiners de la ciutat d'enderrocar la plaça —«*fundándose en que su situación la hace muy a propósito para fomentar y proteger el contrabando [...] y por ser el foco de sucesos lamentables*»—, sol·licitud que denegà el Consell Reial.³⁶ I encara l'any 1864, restablert la festa sota unes condicions de major control social, el governador civil de Barcelona escrivia que «*diez o doce mil catalanes reunidos en un punto y con un objeto que se presta al desorden, no era cosa despreciable*», per la qual cosa els dies que hi havia correguda s'estava al seu despatx «*recibiendo partes frecuentes de la marcha de la función, pronto siempre a marchar a la plaza con policía y guardia civil al menor amago de desorden*».³⁷

Pel que fa al Carnestoltes de Barcelona, patrimoni i orgull durant tantes dècades dels sectors patricis de la ciutat, no inspirava gaire més confiança que els braus. Progressivament havia estat envaït per les formes de festivitat popular més tumultuoses i espontànies, que l'havien dotat d'un potencial subversiu gens menyspreable. Des de les files burgeses gent com Joan Cortada i Josep Sol i Padrís ho denunciaren, al·ludint a una degradació dels costums de la qual no se'ls escapava l'abast. Per a

33. *Expediente sobre Toros. Sobre prohibición de espectáculos públicos...* Carta de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País al cap polític provincial (19-vi-1840). Arxiu SEBAP, C. 19, núm. 1B. En sintonia amb l'opinió dels fabricants catalans sobre les corregudes de braus, els seus homònims anglesos argumentaven, a propòsit del futbol de carrer, que «*trade and commerce have become of too much importance to be interrupted two days every year*» (Anthony DELVES, *Popular Recreation and...*, op. cit., p. 106).

34. Del tancament de la plaça de la Barceloneta en parla Conrad ROURE a *Recuerdos de mi larga vida...*, op. cit., vol. I, p. 192, assegurant que des del dia de Sant Jaume del 1835 «*en ella no se volvió a dar espectáculo nacional alguno hasta el 29 de junio de 1850*». Que això no fou ben bé així ho prova l'autorització que el cap polític concedí al comandant del setè batalló de la Milícia Nacional per a organitzar diverses corregudes l'estiu del 1841, a desgrat dels sectors patronals (*Expediente sobre Toros. Sobre prohibición de espectáculos públicos...* Carta del cap polític provincial a la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, 27-vii-1841. Arxiu SEBAP, C. 19, núm. 1B.).

35. Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona (en endavant, AAMB). Governació. A. 2.434. *Expediente pidiendo no se permitan funciones de toros en esta ciudad* (1845). Carta de l'alcalde, Josep Parladé, al cap polític provincial (25-iv-1845).

36. AAMB. Governació. A. 2.727. *Expediente de informes sobre conveniencia de que se demuela la Plaza de Toros* (1847).

37. Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona...*, op. cit. No sembla haver servit de gaire, doncs, la política fortament reglamentista, quasi policial, del seu antecessor en el càrrec, Francisco Sepúlveda, el qual el juny del 1863 havia publicat el primer *Reglamento para las corridas de toros en la plaza de Barcelona* (Barcelona, Est. Tip. de San Pedro, 1863).

Cortada havia arribat l'hora de reconduir «oportunamente» la festa hivernal, assajant una política d'intervenció cultural en un dels terrenys més singulars de les tradicions plebees.³⁸ Sol i Padrís, menys esperançat, es planyia del viratge que havia viscut la festa en les últimes dècades, des que la concurrència «*augmenta en número lo que pierde en brillantez*»: «*Ha pasado el tiempo en que según nuestros abuelos salían a la Rambla en semejante día máscaras vestidas con gusto y elegancia [...]*»; ara, «*[...] una muchedumbre sin fin ocupa la calle del centro donde el Carnaval se presenta con toda su fea y asquerosa desnudez*».³⁹

Precisament la primera presència pública del Clavé agitador cultural data d'un Carnestoltes, el del 1846. Clavé ha fundat La Aurora, una societat musical que alhora impulsa una modesta pràctica mutualista entre els seus associats, i aquesta irromp amb força en les festes del Carnaval. El contrast amb la mena de presència popular que espantava la gent d'ordre és immediat. La Aurora «destaca perfectament de las demás coblas de mala mort qu'en aquella temporada recorren los carrers desballestant los instrumentos que gratan, búfan o apunyan» i és aplaudida «en los salons de la aristocràcia barcelonina».⁴⁰ Clavé recordarà que ja aleshores li van obrir les portes «*los salones de familias distinguidas*»;⁴¹ pocs anys després, els primers balls organitzats per La Fraternidad mereixeran cròniques elogioses del portaveu burgès per excel·lència, el «Diario de Barcelona».⁴² Apel·les Mestres explicà amb claredat el sentit d'aquesta irrupció: «Llavoras [Clavé] dongué la estocada de mort a tota aquella odiosa caterva de coblas y boleros, publicant en forma de romansos cansons per una o més veus, qu'obtingueren per part del poble una acullida altament favorable. Al cant eròtic havia suchsehit lo plany d'amor tendre; al desguittat entremès de vellas, sacristans y estudiants sopistas, l'idili pastoril.»⁴³ L'ofensiva claveriana, però, amenaçava un espectre molt més ampli de pantes i tradicions populars, fundades, totes, en una lògica i unes formes ben distants de les de la renovada cultura patrícia de la societat industrial.

38. «*La civilización rechaza tamaños desacuerdos [en relació amb els costums del Carnestoltes popular barceloní], y un pueblo culto debiera desterrar lo que ofende la decencia y el bien parecer. No queremos decir con esto que las autoridades prohiban semejantes costumbres en las cuales hallan solaz ciertas gentes, no, antes al contrario; tenemos por aventurado todo ataque hecho frente a frente a cualesquiera costumbres por malas que sean; pero creemos, sí, que debe dirigírselas oportunamente.*» (Joan CORTADA i Josep MANJARRÉS, *El Libro Verde de Barcelona. Añejeo de costumbres populares, fiestas religiosas y profanas, usos familiares...*, Barcelona, Impr. de T. Gorchs, 1848, ps. 77-78).

39. Sol i Padrís centrà els seus atacs en la rua popular, «*carros asquerosos cargados de una turba de beodos, cuyos cantos báquicos redoblan a medida que se vacía la bota*», rua que anys després també reclamaria l'atenció de Clavé. Totes les citacions corresponen a Josep SOL I PADRÍS, *El Carnaval*, «Diario de Barcelona» (2-II-1845), ps. 458-462, especialment la p. 460 (dec el coneixement d'aquest article a Josep Maria Fradera; una lectura intel·ligent i més ambiciosa de les inquietuds de Sol es pot trobar a Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992, ps. 142-145).

40. Apel·les MESTRES, *Clavé. Sa vida y sas obras* (Barcelona, Est. Tip. Espasa germans i Salvat, 1876), p. 14.

41. Josep Anselm CLAVÉ, *Las sociedades corales en España (II)*, «El Metróonomo» (25-I-1863), p. 2.

42. *Vid.* les primeres reaccions de la premsa burgesa barcelonina a les iniciatives claverianes. Per exemple la crònica *Salones*—signada amb el pseudònim «Julia», que correspon a Víctor Balaguer (dec aquesta informació a l'amabilitat de Joan-Lluís Marfany)—publicada pel «Diario de Barcelona» (16-XI-1851), ps. 6.763-6.766, on ja es proclamen les moltes virtuts dels balls corejats.

43. Apel·les MESTRES, *Clavé. Sa vida...*, p. 14.

De fet, la primera virtut del programa claverià residí en la voluntat d'acotar o desplaçar els gustos populars vers uns territoris que, no pas per casualitat, resultaven altament propicis a l'hora de reajustar les coordenades culturals plebees als pressupòsits socials i laborals de l'ordre industrial. Antoni Fajas i Ferrer, un altre activista de la modernització cultural, vertebrà la seva corresponsalia barcelonina per al principal diari cubà de l'època al voltant del profitós canvi de costums que s'operà a la Catalunya urbana dels primers anys seixanta. A Clavé, és clar, li adjudicà un percentatge elevat de mèrits, particularment en relació amb l'ofensiva contra les corregudes de braus, que Fajas considerava el bastió de la col·lectivitat més desordenada i imprevisible.⁴⁴ *«Lucha de sentimientos es, sin duda alguna, lo que sucede hoy en Barcelona, pero lucha inocente de que no se han advertido los mismos que la sostienen. Por un lado vemos al célebre Clavé con su cohorte de obreros instruidos y amonestados por la lira de Euterpe, convocar a un gran pueblo que no cesa de admirar y aplaudir sus cantos populares, sus himnos guerreros que les acaban de proporcionar laureles inmarcesibles en la corte de España [...]»; por otro lado vemos verificarse seis corridas de toros cuyos lidiadores (los mejores de España) vienen a probar la importancia que en Barcelona se da a esta clase de espectáculos. Compárese la diversidad de afectos entre uno y otro, téngase en cuenta la inmensa concurrencia que asiste a todos ellos y díganenos si no es una verdadera lucha de sentimientos la que hoy sostiene este pueblo, sin advertirlo siquiera! [...] en esta lucha de afectos, no es dudoso el triunfo: la música y el toro, la civilización y la barbarie.»*⁴⁵ Plantejada la qüestió en aquests termes, legitimat el binomi *civilització / barbàrie*, es fa difícil discriminar entre la vocació instructora i el «sentit pràctic» dels reformadors, dos aspectes que, en l'empresa claveriana, conflueixen fins a confondre's.⁴⁶

Una disjuntiva en la línia de l'expressada per Fajas i Ferrer fou la que dotà de sentit l'ambiciosa intervenció d'una certa menestralia en el Carnestoltes barceloní. Clavé, de nou, hi tingué un paper important, tot i que la iniciativa correspongué a Sebastià Junyent i la seva Societat del Born, personatge i episodi tan rellevants com mal coneguts. Junyent, un pròsper espadenyer del barri de la Ribera vinculat a la tradició del liberalisme més radical, fundà la seva societat el 1859 sota el lema *«filantropía y diversión»*, amb el doble objectiu de recaptar almoines durant el Car-

44. La potència de la Barcelona taurina mereixia un judici ben contundent de Fajas i Ferrer contra les sotragades d'una cultura i uns gustos populars sense educar: *«Las corridas de toros de estos días han estado como siempre, concurridas extraordinariamente. Barcelona entera se ha desplomado como un solo hombre tras un espectáculo que reprueba la civilización de la presente época, y desmintiéndose a sí misma, cual otra coqueta, ha venido a probarnos que los pueblos lo mismo que las mujeres veleidosas, cambian de afecto como éstas de amante, por el solo capricho de variar.»* (Crònica d'Antoni FAJAS I FERRER a «La Prensa» —de l'Havana— publicada al núm. del 7-VIII-1863. L'article es reproduí a «El Metrónomo», 20-IX-1863, ps. 1-2). Del mateix Antoni FAJAS I FERRER *vid. Las corridas de toros en España*, fullletó editat a «La Crònica de Catalunya», núms. corresponents al 10, 12, 20, 24 i 26-I-1877.

45. Crònica d'Antoni FAJAS I FERRER a «La Prensa» (7-VIII-1863).

46. La tribuna claveriana «El Metrónomo», incrèdula davant el rumor que la societat coral El Fomento de las Artes de Madrid havia decidit d'apadrinar una societat tauromàquica, deixà molt clar que eren unes determinades connotacions populars de les corregudes de braus allò que, de fet, combatia el moviment coral, el qual s'erigia en la pedra de toc d'una nova legitimitat cultural popular: *«Hoy, ya en la culta Barcelona, lo que constituye el verdadero pueblo no asiste a las funciones de toros. [...] Aquí, en Cataluña, puede muy bien decirse que los cantos corales han muerto las corridas de toros, que ya por otra parte han sido siempre una bastarda costumbre entre nosotros.»* («El Metrónomo» 19-VII-1863, núm. 28, p. 4).

naval i fer-se amb «*la dirección de los festejos que en tales días se hacen en esta capitab*». ⁴⁷ Com Clavé, Junyent era ben conscient de les estretes connexions entre autonomia cultural plebea i solucions polítiques oligàrquiques. El Carnestoltes barceloní constituïa un exemple de primer ordre d'aquesta mena de fractura: «Al poble sempre s'enganya / contantli quatre butllofas, / donantli franca la palla / los ous, lo seu, y garrofas. / Mes no podent soportar / cargas y gavellas moltas, / se desespera del tot / y fa tristas carnestoltas.» ⁴⁸ Junyent aspirava a conciliar festa popular i cultura liberal mitjançant un Carnestoltes que retornés una mínima percepció de deferència al patriat ciutadà, mitjançant, precisament, la concreció i la circumscripció de les seves connotacions crítiques. D'entrada, calia desterrar un tipus de transgressions inacceptables per a les esferes públiques patronal i burgesa; les mateixes que havien denunciat Cortada i Sol i Padrís. La Societat del Born ho deixà molt clar en el seu primer *Bando de Carnestoltes*, redactat a quatre mans per Sebastià Junyent i Rossend Arús: «No vull que us vestiu de dona / perquè és contra la escriptura / y ho reproba la cultura / de un poble com Barcelona. / [...] / Espero que ab sa prudència / los serenos y guindillas / dispersaran las cuadrillas / que no guardan la desència. / [...] / Vingan bromes, pro ben fetas / si són porcas... alto aquí / qui vùlgia parlar de vi / que vágia a las barraquetas. / A ls' que ab la cara tapada / se creuen autorisats / per fer quatre disbarats / y qualsebol baconada, / Digaulos trenta mil voltas / fugiu "*neicios insensatos*" / que no volem "*mentecatos*" / al costat de Carnestoltes.» ⁴⁹ Establert això, es tractava d'implantar un patró festiu que, canalitzant alguns dels greuges socials majoritaris —cas de l'impost de consums o l'especulació immobiliària—, ⁵⁰ contribuís a fer arrelar un seguit de pràctiques potencialment interclassistes i cohesives. En la mesura que aquestes pràctiques perseguïen eixamplar la legitimitat política i l'ascendència social d'una àmplia fracció d'origen menestral i expectativa mesocràtica incorporaven trets i valors ben distintius de la cultura patrícia. La caritat pública n'era un, com es pogué comprovar en les repetides captacions organitzades per la

47. Sobre Sebastià Junyent i la Societat del Born, *vid.* Josep Maria TORRES, *Breves indicaciones históricas sobre el Carnaval (II)*, «El Metrónomo» (15-II-1863), ps. 2-6, especialment la p. 5, i Rossend ARÚS i ARDERIUS, *La Societat del Born. Filantropia y diversió. Loa escrita per ... Música de Josep Ribera* (Barcelona, Impr. de N. Ramírez y Cia., 1873); en ambdós casos se subratlla que Junyent era un «*hombre del pueblo*», un «fill del poble». També Conrad ROURE, *Recuerdos de mi larga vida...*, *op. cit.*, vol. 1, ps. 136-141. El lema i els objectius de la Societat els reproduïxo literalment d'*Ordenanzas para el régimen y gobierno de la Sociedad titulada del Born* (Barcelona, Est. Tip. de N. Ramírez, 1860); particularment l'article 1.

48. *Amonestacions y consells que dintre son Palau del Born dona lo pare Carnestoltas a son fill primogènit, lo duch de las Barraquetas, tant per saber governar son regne, com arreglar la sua casa* (Barcelona, Impr. de N. Ramírez, 1864).

49. *Societat del Born. Bando de Carnestoltes* (Barcelona, Impr. de N. Ramírez, 1859). Junyent advertí una i altra vegada contra els mateixos excessos. Encara el 1864, en un dels bàndols de tot festiu, precisava que «*el que faltando a las buenas maneras y al buen decoro que se debe al público (mayormente en una diversión popular como la que se trata), insultare a otro de palabra u obra o usare disfraces indecorosos o repugnantes, será castigado con toda severidad y con arreglo a lo dispuesto en el Código Penal carnavalesco.*» (*Bando. Don Sebastián Junyent. Ciudadano de Barcelona, Presidente de la Sociedad del Born, y nombrado por S. G. EL CARNAVAL Generalísimo de las diversiones acordadas en obsequio de tan distinguido personaje*, Barcelona, Impr. de N. Ramírez, 1864).

50. Dels consums —«Los consums abolirás / ven depresa y tot seguit / no'm sembla just pàguia drets / lo qu'ha de ser digerit.»— i de les temptatives especuladores arran de la construcció de l'Eixample se'n parla a *Amonestacions y consells que dintre son Palau del Born...*, *op. cit.*

Societat del Born —que comptaren amb un actiu suport institucional—,⁵¹ o en els concerts benèfics promoguts pels cors claverians. De fet, les figures de Junyent i Clavé constituïren el principal reclam de la funció que a benefici dels obrers sense feina se celebrà al Liceu a les acaballes del Carnestoltes del 1863, impulsada pel primer des de la comissió de festes i aixecada pel segon amb la col·laboració dels cors de Barcelona i dels pobles del Pla.⁵² La calculada exhibició d'ordre i solidaritat populars i patronatge burgès ja s'havia assajat durant el Carnaval del 1860, quan la guerra al Marroc havia suscitat adhesions i generositats de tota mena, les d'en Clavé les primeres.⁵³ Des d'aleshores, «la influencia del elemento filantrópico», celebrat per un dels col·laboradors claverians, havia avançat en l'enquadrament de la festa popular, estimulants l'associacionisme ben entès i confiant-li la reconducció i el control de moltes parcel·les carnavalesques. La potenciació dels balls a les societats i als casinos artesans —en detriment d'espais escassament reglamentats com ho podia ser La Patacada— naixia d'una clara prevenció davant les manifestacions obertament públiques, alhora que la rua, fins aleshores «invadida por asquerosos mascarones y ridículos disfraces», s'havia refet d'acord amb uns criteris escenogràfics i lúdics d'intenció exemplaritzant.⁵⁴

51. Vid. *Sociedad del Born. Filantropía y diversión... Personas caritativas que... han entregado limosnas por la cantidad de 2.839 reales, según se ve en el estado de cuentas de este año* (Barcelona, s. i., 1864): hi figuren, entre altres, Manuel Girona, Josep Maria Serra, Rafael Sabadell i Pau Maria Tintoré. L'Ajuntament de Barcelona hi col·laborà, ja des del 1859, amb la concessió d'un donatiu anual de 1.000 rals i l'exempció del dret de portes per als productes que la Societat lliurava a les cases de beneficència (AAMB. Hisenda. C. 3.951. *Expediente sobre libre entrada de 20 Carneros para la Sociedad del BORN con el fin de distribuirlos a las Casas de Beneficencia y donativo de 1.000 Reales a la misma. 1859*).

52. Sobre el concert benèfic del 10 de març de 1863 al Liceu, vid. «El Metrónomo» (15-III-1863), ps. 3-4. Clavé hi convocà les dues societats corals barcelonines —la pròpia d'Euterpe i la dels Amigos Tintoreros— i les de Sants, Gràcia, Hostafrancs, l'Hospitalet, Sant Just Desvern i Èsplugues. El concert fou àmpliament promocionat a la premsa burgesa local: vid. «La Corona» (9-III-1863), p. 3, i (10-III-1863), p. 3, on s'especifica que «habrá bandeja» i es recomana: «Vayan ustedes».

53. Sobre l'aportació de Clavé al Carnestoltes «africanista» del 1860, vid. Josep Anselm CLAVÉ i Josep Maria TORRES, *El Carnaval de Barcelona en 1860* (Barcelona, Lib. Española, 1860). L'activa contribució de Clavé al conjunt de la campanya de mobilització patriòtica popular engegada arran de l'anada a Àfrica es pot documentar per mitjà de les pròpies composicions —*Los nets dels almugàvers* o *Honra a los Bravos*—, del to dels concerts d'aleshores (vid., per exemple, «Eco de Euterpe», 17-IX-1860, p. 149), del suport a iniciatives pamfletàries pro-bèl·liques com «El Cañón Rayado (Periódico metralla de la Guerra de África)», i per la participació en els homenatges patricis a les tropes i als voluntaris d'Àfrica (vid. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de los festejos celebrados en Barcelona en los primeros días de Mayo de 1860, con motivo del regreso de los Voluntarios de Cataluña y tropas del Ejército de África*, Madrid / Barcelona, Lib. Española - S. Montserrat / I. López Bernagosi, 1860, ps. 65 i 74).

54. De la «influencia del elemento filantrópico» i de les connotacions desordenades de l'antiga rua en parla Josep Maria TORRES a *Breves indicaciones históricas... (II)*, op. cit., p. 5. Una mostra del desvetllar associatiu «respectable» que es vinculà al nou Carnestoltes la proporciona la fundació, el 1862, de l'Ateneo Catalán de Artesanos i del Círculo de Dependientes de Comercio, ambdós molt actius ja des de primera hora en l'organització de balls i comparses per Carnaval (vid. Gregorio AMADO LARROSA, *Revista de la Quincena*, «Revista de Cataluña», vol. II, 1862, ps. 266-268 i ps. 314-315). Sobre la reforma exemplaritzant de la rua barcelonina, i la moralització del cant propiciada per la intervenció dels cors claverians, vid. Josep Anselm CLAVÉ i Josep Maria TORRES, *El Carnaval de Barcelona...*, ps. 152-153, i *Societat del Born. La Rua* (Barcelona, Impr. de N. Ramírez, 1861).

L'associacionisme coral claverià, una experiència d'ordenació cultural

Clavé sempre reivindicà el seu esforç inicial per reconduir una cultura festiva que transgredia constantment els límits de la festa mateixa, i s'erigia sovint en un motiu incòmode d'autoreconeixement social d'una àmplia franja plebea. El model organitzatiu de les seves societats corals, al marge les implicacions mutualistes difícils de precisar, és, en molts sentits, la contraimatge del seguit de pràctiques populars «desordenades», una mena de taula de salvació davant el naufragi de la pràctica col·lectiva en el mar de la industrialització. El reglament d'ordre intern de la Sociedad Coral de Euterpe, continuadora de la peonera Fraternidad fundada el 1850, n'és un bon exemple. Clavé hi penalitza l'absentisme i la manca de puntualitat als assaigs i concerts, «*hace pagar multas a los que ve jugando en algún café o paraje público*» i, sobretot, estableix els límits que el seu projecte associatiu imposa a la festa popular. Així, els socis cantaires han d'acudir «*a los ensayos y funciones que la Sociedad ajuste, debiendo cumplir en ellas con su deber, guardar la debida compostura y abstenerse de disfrutar de la diversión como espectador en los teatros o concurrente a los bailes, si no les invita a ello la persona, empresa o sociedad de cuya cuenta se celebren dichas funciones*». En conseqüència, no ha de sorprendre que Clavé es reservi, sempre, l'última paraula: «*Ningún acuerdo de la Sociedad podrá tener efecto sin el consentimiento de su director nato, Sr. Clavé, a quien, en calidad de fundador y propagador de la Institución coral en España, se reconoce el derecho de apreciar con mayor acierto la conducta que en determinados casos debe observar la Sociedad para conservar incólume el buen nombre y justa fama que ha adquirido la citada Institución*».⁵⁵

Mentre Clavé avançava en aquesta direcció, en molts altres llocs ja s'estava comprovant que el patró de la societat coral resultava més funcional al nou ordre socio-productiu que qualsevol de les pràctiques associades a la sociabilitat popular prefabril. Fins i tot allà on, d'una manera més clara, havia estat impulsat per les forces democràtiques i obreristes, guanyava adhesions de tota mena. És el cas de França, on entre 1830 i 1848 s'havien format els primers cors obrers a recer del moviment democràtic, amb homes com Alphonse Bianchi al capdavant. No obstant això, el Segon Imperi apostà per la difusió de les societats corals fins a integrar-les en la seva política. Per al projecte d'ordre social i creixement industrial disfressat de restauració bonapartista, les societats corals es revelaven com un dels pocs instruments no repressius amb capacitat per a enquadrar les poblacions treballadores d'acord amb uns paràmetres culturals moderns, és a dir, funcionals a la lògica material i social del capitalisme industrial. D'ençà el 1852 el país veí s'omplí d'agrupacions corals obres, les «legions d'honor de tot país civilitzat», com les anomenaven els seus promotors burgesos.⁵⁶ Així, l'any 1864, el governador de la província de Barcelona féu

55. Arxiu Orfeó Català (en endavant, Arxiu OC). Josep Anselm CLAVÉ, documentació autògrafa. *Reglamento de la Sociedad Coral de Euterpe* (1857), articles 13, 19 i 28. La citació sobre les multes als cantaires que juguïn, a Mariano SORIANO FUERTES, *Memoria sobre las Sociedades Corales...*, op. cit., p. 82.

56. Un testimoni sobre les connotacions disciplinàries i desmobilitzadores del moviment coral francès durant el Segon Imperi a Henry-Abel SIMON, *Histoire générale, documentaire, historique, philosophique, anecdotique et statistique de l'institution orphéonique française. (Des origins jusqu'à la guerre de 1870)* (París, Margueritat, 1909), particularment les ps. 250-251. A les «legions d'honor...» s'hi refereix Mariano Soriano Fuertes (p. 92), en part per justificar el sentit de la seva *Memoria...* i el

valer la protecció que les autoritats franceses dispensaven a aquesta mena de societats per neutralitzar els recels d'uns superiors acostumats a homologar tolerància vigilants i feblesa política.⁵⁷ A Anglaterra el procés fou menys espectacular però tant o més efectiu. El grau de maduresa de la industrialització anglesa portà al fet que des de mitjan segle proliferessin iniciatives paternalistes, interclassistes i específicament obreres orientades a substituir determinats espais i pràctiques festives populars. Nombroses pressions contribuïren al desplaçament de les tavernes —les *alehouse*— del nucli de la sociabilitat popular.⁵⁸ Les societats corals i els *singing saloons* —precursors directes del *music-hall* més popular— emergiren amb l'ampli ventall d'alternatives, que contemplava des dels *workingmen's clubs* fins als primers espectacles esportius de masses. Alternatives que, subjectes a la tutela burgesa o socialment més autònomes, comptaven amb un denominador comú: l'observància de les noves disciplines productives. Peter Bailey ho ha explicat, subratllant una major incidència en els districtes industrials del nord: «[...] *it seems plain that a substantial section of the working class was by now distributing its leisure time and energies to a more disciplined pattern, in closer correspondance than before with the parameters of a standardised industrial working week.*» Molts contemporanis es felicitaren de la profunditat del canvi: el 1842, l'observador capitalí que visitava el Lancashire se sorprenia de l'ordre i la correcció que presidien els concerts als *singing saloons* de la zona, els horaris dels quals no calia reglamentar, ja que els obrers que els freqüentaven no anaven mai a deshora. Dècades després un exèrcit de cantaires envaïa pacíficament Londres per participar, any rere any, al festival del Crystal Palace, i fins confraternitzava amb els companys de l'altra banda del Canal, com succeí el 1860 arran del gran encontre coral anglo-francès, àmpliament ressenyat per la premsa barcelonina.⁵⁹

L'estreta correlació entre les noves formes de gestió capitalista del treball i aquesta reordenació de les pràctiques festives populars tendia a fer-se més explícita. Això,

perquè de la promoció coral entre els sectors treballadors: «*Estudiense con detención las costumbres de Francia, Bélgica e Inglaterra; compárense con las de los pueblos que no tienen ni conocen las sociedades corales, y se notará la diferencia. El trabajo es más activo en aquéllas y con más complacencia hecho; el desarrollo de la agricultura, la industria y el comercio, más grande; la tranquilidad y fraternidad, más duradera y segura; los asuntos políticos, más olvidados o secundarios. En una palabra, los pueblos, por medio de las sociedades corales, son más felices porque se instruyen gozando y se divierten moralizándose.*» (Mariano SORIANO FUERTES, *Memoria sobre las Sociedades Corales...*, op. cit., p. 26).

57. «*Conviene tener presente que en Lyon se va a celebrar una reunión de esta especie [en al·lusió a un concert coral obrer]; y allí las autoridades francesas, imbuídas sin duda de estas mismas ideas, la han tomado completamente bajo su protección, lo cual se sabe y se comenta aquí, y forma un ejemplo digno de imitarse, ya que en tantas cosas imitamos a los franceses.*» Carta del governador Antonio Guerola al ministre de Governació, Antonio Cánovas del Castillo (20-V-1864), reproduïda a Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona...*, op. cit.

58. Sobre això *vid.* Brian HARRISON, *Drink and the Victorians: The Temperance Question in England, 1815-1872* (Pittsburgh, Penn., 1971).

59. La citació literal i el testimoni sobre els *singing saloons* del Lancashire, a Peter BAILEY, *Leisure and Class in Victorian England. Rational Recreation and the Contest for Control, 1830-1885* (Nova York, Methuen, 1987) (1a. ed.: 1978), ps. 44-45. Un exemple de l'atenció que la premsa catalana d'aquests anys prestà al moviment coral europeu, a la crònica del corresponsal parisenc del «Diario de Barcelona» informant dels concerts anglo-francesos celebrats a Londres el 1860: *Expedición de los Orpheones franceses a Inglaterra*, reproduïda a «Eco de Euterpe» (22-VII-1860), p. 73. En la mateixa línia, *Asociación de las sociedades corales del departamento del Sena en Francia*, «El Metrónomo» (15-III-1863), ps. 3-4.

que no era cap novetat per als patrons i els ideòlegs burgesos, començava a ser assumit i proclamat per una emergent fracció plebea, que aglutinava aquells sectors més compromesos amb la renovació política i cultural. Poques ratlles de Clavé han estat més citades que les escrites el 1867 per cloure *La Maquinista*: «*L'aurora del progrés, / manumitint esclaus, / l'estigma de la gleva / de nostres fronts borra. / En el banquet del món / avui l'obrer ja hi cap; / els trovadors pregonen / les glòries del treball. / Progrés, virtut i amor / és nostre lema sant; / soldats som de la indústria / soldats som de la pau.*» Sovint s'han llegit aquestes paraules com la declaració més travada d'una consciència de classe negadora de tots els valors de l'industrialisme burgès. Es menysté, al meu entendre, que en el context de la Catalunya d'aleshores, amb unes poblacions obreres a mig camí —i un camí gens planer, com hem vist— entre les obligacions i les tradicions laborals menestrals i les fabrils, «l'aurora del progrés» i «les glòries del treball» podien resultar ben estranyes a l'experiència de molts treballadors, quan no obertament oposades. L'enaltiment del treball com a reivindicació de l'autonomia obrera, i per tant el rebuig de la virtualitat ordenadora del mateix treball en el món industrial, s'expressava gairebé sempre d'una manera menys literària i ordenada, i mai no transigia al·lusions disciplinàries com les que introdueixen *La Maquinista*: «*La campana al treball crida: / —Al taller! —A treballar! / És el pa de la família / la suor de nostre afany. / —Al taller! —A les encluses! / —Al cargo! —Al torn! —Al banc! / que els timbres més honorosos / són els timbres del treball.*»⁶⁰ O les que trobem en les primeres composicions claverianes, saludades amb entusiasme pel «*Diario de Barcelona*», «*más que por su mérito intrínseco, por el pensamiento sano y noble que guardan*»: «*La alegre campiña se baña de perlas / el alba rosada sus luces difunde / y el tierno gorjeo del ave confunde / con bronco sonido vibrante metal / campana que aguda convoca al TRABAJO / y a cuya responden con cantos gozosos / LOS HIJOS DEL PUEBLO, pisando afanosos / de inmensos talleres el cálido umbral. / [...] / Ya finen las horas de honesto placer / y a nobles tareas nos llama el DEBER.*»⁶¹ Això no vol dir, és clar, que Clavé acceptés sense reserves les condicions de vida de les noves poblacions obreres. Tot al contrari. Les lamentà i advocà per millorar-les. Però aquest lament, aquesta millora, topaven amb uns límits molt precisos: els de la mateixa condició proletària, subjecta a una trama disciplinària progressivament més i més densa. En aquest sentit, la figura de Clavé i el seu projecte de transformació cultural es revelaven una mena de pont entre els pressupòsits més generals de l'ordre industrial i les aspiracions bàsiques dels que es reconeixien en una incipient identitat proletària. Més breu, s'erigien en intermediaris.

Les successives aproximacions a l'obra claveriana han negligit aquesta possibilitat. Barreges d'apriorisme i d'inducció han ignorat els nombrosos testimonis burgesos favorables a l'empresa coral i, sobretot, la relativa connivència entre l'univers

60. Una selecció interessant de cançons obreres de to antifàbril —reivindicació de l'autonomia laboral, del «Sant Dilluns», rebuig de la fàbrica etc.— es pot trobar a William M. REDDY, *The Rise of Market Culture...*, op. cit., ps. 272-276. Una celebració encara més contundent del treball, sempre des d'una òptica netament artesana o d'ofici, al repertori de Charles Poncy reproduït per William H. SEWELL Jr., *Work & Revolution in France* (Cambridge, Cambridge University Press, 1980) (hi ha traducció castellana: Madrid, Taurus, 1992, ps. 325-333).

61. Reproduït a *Salones*, «*Diario de Barcelona*» (16-XI-1851), p. 6.766. (Les majúscules, a l'original.)

pràctic i simbòlic claverià i alguns dels puntals del programa patronal.⁶² Ceferí Treserra, republicà moderat, ho explicà en una de les seves contribucions a la promoció coral. Si la cultura coral semblava decisiva per al bon ordre industrial, això obeïa, tant o més que al valor de la innovació mateixa, a la tasca de «neteja» susceptible de dur a terme. Comprovat que «*la taberna y el mismo café, en la mayor parte de las poblaciones donde ondea el pendón de las sociedades corales "euterpenses", se han convertido en "Casinos" en cuyas mesas el vino común y los juegos de azar a interés se hallan de necesidad proscritos*»,⁶³ estratègies com la promoció de l'estalvi popular —defensada per Treserra— o la implantació de noves disciplines laborals resultaven més viables. Clavé proclamà que la seva primera fita havia estat la «*instantánea revolución en el canto de café*», metàfora que designava la seva lluita contra la centralitat de la taverna en el conjunt de l'experiència popular. La segona, deia, l'havia dut al llindar de la definitiva integració de les diverses cultures socials relacionades amb la festa, a trencar «*la barrera inseparable entre las gentes de chaqueta y las gentes de levitao*», com li agradava de dir dels seus balls i concerts.⁶⁴

La història d'aquestes iniciatives d'aparença modesta és, encara que arran de terra, la història d'una transformació cultural de gran magnitud. Les estratègies de reordenació del temps d'oci coincidiren, molt sovint, amb la política patronal de promoció de la família obrera i de l'espai que la connotava: la llar obrera. Contra els hàbits de mobilitat i d'autoorganització extensiva de molts sectors treballadors, el discurs burgès esgrimí una oposició recurrent en termes de moralitat. La família nuclear i assentada, garantia de moralitat, *uersus* les trajectòries individuals i desarrelades, menys previsible. La llar obrera, espai familiar i privat, contra les tavernes, els cafès, els carrers, espais públics impulsors de formes de col·lectivitat excessivament autònomes. Per a la temptativa patronal de reglamentar totes les dimensions de la vida obrera, un nou model de família, exaltació de l'esfera privada i negació de la pública, semblava de molta utilitat.⁶⁵ Calien, doncs, formes de sociabilitat suprafamiliars que no disgreguessin el valor normatiu d'aquest àmbit privat, que no li disputessin la capitalització del temps de no treball, ben al contrari, que la reforcessin. Si hem de fer cas d'alguns testimonis acreditats, els cors claverians ompliren amb escreix aquest buit, en escombrar de l'entorn obrer totes aquelles pràctiques que amenaçaven aquesta nova família, expressió d'un ordre de coses més general. El mateix Clavé considerava «*innegable —y lo prueba la opinión manifestada por las autoridades de muchas poblaciones— que la benéfica influencia de las ASOCIACIONES CORALES infiltrándose en el hogar doméstico ha llevado la tranquilidad al seno de un sinfín de atribuladas familias proletarias*». Prohoms de la burgesia conservadora

62. Vid., per exemple, Ricard VINYES, *Cant, ball i festa en la cultura obrera*, dins *Acàcia (Música, Ball i Cant en els Moviments Socials)* (Barcelona, PUB, 1992), ps. 27-37.

63. Ceferí TRESERRA, «El Metrónomo» (I-II-1863), p. 1.

64. De «*la revolución en el canto de café*» Clavé en parla a *Las sociedades corales en España (II)*, op. cit., p. 2, i Eduard VIDAL I VALENCIANO a *Lo naixement dels cors*, p. 6. De l'interclassisme potencial dels balls i els concerts, als programes de mà que s'hi repartien: vid. Josep Anselm CLAVÉ, *Las sociedades corales en España (III)*, «El Metrónomo» (I-III-1863), p. 2.

65. Sobre això són interessants les reflexions de M. PERROT a *Les ouvriers, l'habitat et la ville au XIXe siècle*, dins *La question du logement et le mouvement ouvrier français* (París, Editions de La Villette, 1981), particularment les ps. 22 i ss.

66. Josep Anselm CLAVÉ, *Las sociedades corales en España (I)*, op. cit., p. 2.

endevinaren una estreta correlació entre emergència coral, restauració familiar i ordre laboral. En la línia d'un escrit anterior de Josep Coll i Vehí, un entusiasta Gaietà Vidal i Valenciano refeia la trajectòria: «¿No es cierto, honrados artesanos, honrados labradores, los que cultiváis el Arte con fe y amor, que hoy os sentís otros de los que fuisteis ayer? [...] Si establecéis un paralelo entre lo pasado y lo presente de vuestra existencia, ¡cuánto no os sorprenderá la variación que se ha obrado en vuestros corazones! Ayer indiferentes tal vez, y sin comprender las dulzuras de la vida de familia, marchabais al trabajo como el réprobo, que elevando en su frente el sello impuesto por la mano de Dios, se cree destinado a cumplir las prescripciones de una sentencia terrible y fatal: hoy convencidos del cariño de la esposa, bien hallados con los halagos de los hijos, emprendéis vuestras faenas con alegría, con verdadero entusiasmo.»⁶⁷ Per més que pugui semblar, ni Vidal i Valenciano ni altres que insistiren en els mateixos arguments feien literatura. La persistència de certes formes de mobilitat obrera i de vida no familiar dificultava la imposició i la transmissió dels valors disciplinaris del treball fabril. Sabem que entre algunes fraccions treballadores prefabril era normal el fundar unitats domèstiques no familiars, organitzades a partir del repartiment del treball o de l'aportació d'una part de l'ingrés.⁶⁸ Sembla clar que fins que no es generalitzà el sistema de fàbrica —en el cas del tèxtil— i variaren substancialment els condicionants de l'ingrés obrer —expropiació de l'ofici, excedents de mà d'obra, reducció del preu del treball— això no deixà de ser així. De tal manera que, encara el 1853, els fabricants de Barcelona lamentaven que fos «muy común en nuestros trabajadores el emanciparse por sí solos de sus padres luego que ganan lo suficiente para abastecerse a sí mismos. Reunidos cuatro o cinco alquilan un cuarto para dormir, comen en figones, y otros viven amancebados»; per tant, entenien molt urgent «impedir que no se pierdan los saludables hábitos de familia, viviendo muchos hijos como viven ahora, en completa independencia de sus padres».⁶⁹

Paral·lela a aquesta política de reglamentació extensiva —és a dir, disciplinar la fàbrica que ordena el seu exterior—, s'estenia una forma disciplinària camuflada de condició objectiva. La renovació tecnològica, el maquinisme, n'era l'expressió en quant instrument d'objectivació del procés de treball. La màquina representava quelcom més que una eina material de treball; contribuïa a la definitiva confiscació de la capacitat obrera d'organitzar el treball, era el mitjà de què es valien els fabricants per a aconseguir que els treballadors interioritzessin com a objectives unes necessitats que eren patronals.⁷⁰ D'això es desprèn que tota lectura dels atacs ludites

67. Gaietà VIDAL I VALENCIANO, *Amad a la familia*, «El Metrónomo» (22-XI-1863), p. 2. L'escrit de Josep Coll i Vehí, que no he localitzat, duia per títol *Las Sociedades Corales Catalanas*. Arguments molt semblants es poden trobar a Narcís GAY, *Veladas del Obrero o la moral, la hijiene, la economía privada... puestas al alcance de las clases populares* (Barcelona, Adm. del Plus Ultra, 1857), p. 238; també, Víctor BALAGUER, *Los Coristas Catalanes*, article publicat a «El Telégrafo» i reproduït a «El Metrónomo» (5-VII-1863), ps. 6-7.

68. Sobre això *vid.* les observacions de Sandra Cavallo a propòsit de les estratègies no familiars dels filadors torinesos de finals del XVIII: Sandra CAVALLO, *Family Obligations and Poor Relief in 18th Century Northern Italy*, dins *Tenth International Economic History Conference* (Lovaina 1990) (dec el coneixement d'aquest article a Montserrat Carbonell).

69. *Dictamen sobre el proyecto de reglamento de Policia Fabril...* (31-XII-1853). Arxiu SEBAP, C. 31, núm. 3 O.

70. *Vid.* els arguments històrics i teòrics proposats per Jean Paul de GAUDEMAR, *L'ordre et la production...*, *op. cit.*, ps. 54-57.

en termes de confusió obrera —es prenia la màquina pel que no era: la suplantació del treballador o el vehicle d'exploació social— menystingué la resistència d'una determinada cultura del treball —i del no treball— i reforçà la complicitat amb els nous pressupòsits laborals. Aquesta sembla haver estat la posició de Clavé, convençut que l'acceptació de les premisses fabrils constituïa un dels puntals per a la producció d'una cultura popular moderna, pensada, doncs, com l'espai de conciliació entre les obligacions i les aspiracions proletàries. Ni el seu activisme republicà ni les persecucions del capità general Zapatero impediren que, durant el Bienni Progressista, Clavé es posicionés enèrgicament contra la violència ludita. Sabem que, arran del conflicte de les selfactines, intervingué per frenar la destrucció i el saqueig de la filatura barcelonina dels Arnau,⁷¹ i que, com tants altres representants de la política democràtica local, reprovà amb amargor l'assalt obrer al Vapor Vell de Sants i l'assassinat de l'aleshores director de la fàbrica, Josep Sol i Padrís, carregat de connotacions ludites.⁷² Eduard Vidal i Valenciano i Josep Roca i Roca es feren ressò d'aquests episodis a l'hora de traçar la frontera que protegia la política popular ben entesa dels excessos antimoderns de la patuleia. Ningú no havia custodiat amb més fermesa aquella política que el mateix Clavé, ningú no s'havia sentit més dolgut pel fet que la revolució no trobés «*al pueblo digno de la idea que la guía*». El poble, «*extraviado arteramente algunas veces por los enemigos de esa idea, y otras impulsado por sus ciegas pasiones, suele manchar su triunfo con incalificables demasías, labrándose de nuevo con ellas las cadenas que al poco tiempo han de volver a agarrarle. Lo que tan a menudo sucede, no podía faltar en 1854, en que vino la revolución súbita y violentamente. Algunos desalmados cometieron a la sombra del triunfo del pueblo salvajes tropelias. Ardieron algunas fábricas, otras fueron saqueadas y la sangre inocente corrió por nuestras calles. Clavé veía esas demasías con intenso horror, pero sin amilanarse ante ellas, corría para evitarlas terribles peligros*».⁷³

De fet, també en això Clavé és ben a prop d'una certa política burgesa, com ara la del progressisme barceloní, que el 1855, des de la Diputació provincial i l'Ajuntament, pensionarà l'estada de sis obrers catalans a l'Exposició de París amb l'objectiu que difonguin després les bondats del canvi tecnològic.⁷⁴ Només cal donar un cop d'ull a iniciatives compartides per progressistes i republicans d'ordre, cas de l'Ateneu Català de la Classe Obrera, per a entendre la centralitat del seu compromís

71. Apel·les MESTRES, *Clavé. Sa vida...*, op. cit., ps. 18-19.

72. L'episodi de la vaga general obrera del 1855 i les seves derivacions violentes suggereixen una lectura més plural de la que s'ha fet fins ara. Em refereixo a la presència, al dessorat d'un incipient moviment obrer articulat entorn de la defensa dels llocs de treball i dels nivells salarials, d'una àmplia protesta contra la naturalesa mateixa del treball fabril. Protagonistes d'aquesta lluita menys articulada, però no menys decisiva, ho serien aquells sectors per als quals l'avanç fabril i la renovació tecnològica suposaven més renúncies en relació amb els seus marges d'autonomia laboral, cas dels teixidors de cotó. L'assalt al Vapor Vell s'ajusta més a aquest segon patró. Pel relat epistolar del fill de Domènec Ramis, soci capitalista de l'empresa ferit en els disturbis del 2 de juliol, sabem que més de setanta homes encetaren l'avalot després que Ramis i Sol haguessin firmat «*una tarifa de precios muy exagerada*», nogensmenys els agrediren perquè «*no habían venido para eso*». IMHB. *Patrimonial. Ramis* (1B. Cartes i Documents varis). Carta de Joaquim Ramis als seus germans Ramon i Joan (13-VII-1855).

73. Eduard VIDAL I VALENCIANO i Josep ROCA I ROCA, *José Anselmo Clavé*, «Eco de Euterpe» (4-VI-1874), p. 90.

74. *Memorias de los Obreros que fueron a visitar la Exposición francesa de 1855. Informe sobre las mismas* (1857). Arxiu SEBAP, C. 35, núm. 4A.

industrialista.⁷⁵ Fins i tot l'estrictament patrici i obertament industrialista Ateneu Català decideix d'instituir un premi a les societats corals, agraït perquè aquestes han portat «*el contento y la paz a los talleres y campos, aplacando en los más rudos pechos las pasiones tumultuosas y rebeldes, proporcionando al sentimiento un desahogo, trazándole un cauce para que fértilice y no inunde*».⁷⁶ En la seva primera edició, el 1862, s'atorga al cor del Centre de Lectura de Reus, precisament l'any que la societat d'Euterpe, sota la direcció de Clavé, comença a col·laborar en els concerts que es fan al mateix Ateneu.⁷⁷ Els vincles del moviment coral amb la cultura industrialista, i directament amb els sectors patronals, es multipliquen durant els primers anys seixanta. Ho il·lustren episodis com el de la inauguració de l'Institut Industrial de Sabadell que, presidida pel prohòmic local Pere Turull i amb l'assistència emblemàtica de Prim, comptà amb la participació activa de la societat La Unión, adscrita al conjunt de societats claverianes.⁷⁸ O l'homenatge que el cor Castalia, del Casino Manresà, tributà al plater barceloní Joaquim Fàbregas i a l'enginyer industrial Gaietà Cornet i Mas, promotor aquest últim de la «*Revista Industrial*» i col·laborador del *Libro del Obrero* amb un treball d'enunciat ben eloqüent: *Las máquinas, ¿son perjudiciales a la clase obrera?*⁷⁹ Aquest seguit de connivències cristal·litzen en les nombroses visites que Clavé féu a la Catalunya industrial, sempre amb una escenografia molt precisa. Com la que va fer l'abril de 1863 a Terrassa, convidat pel cor La Juventud Tarrasense. Només arribar fou allotjat a «*la magnífica casa del conocido hacendado D. Miguel Vinyals*»; aquella mateixa nit presidí un concert de la societat local «*en el espacioso entoldado levantado al efecto en el patio de la fábrica de D. José Segret*», i l'endemà visità en comitiva la fàbrica de llanes de Galí y Compañía, encapçalada pel director de l'establiment, experiència que reforçà les seves conviccions sobre l'ordre i el sentit de l'engranatge entre festa i treball.⁸⁰

Així les coses, es fa difícil d'imaginar que la dimensió mutualista del moviment coral adoptés connotacions de resistència laboral, almenys durant el període d'eclosió dels últims anys cinquanta i primers seixanta. El reconeixement general que els patriciats locals dispensaren als cors obrers, avalant la seva «credibilitat» social mitjançant la figura del soci protector, i els límits formals de les pràctiques mutualistes d'aquests, ho corroboren. Entre la nòmina de socis protectors de les societats

75. *Vid.*, per exemple, el *Calendario popular del Ateneo Catalán de la Clase Obrera. Año 1864* (Barcelona, Impr. de M. González, 1864), i més concretament el treball d'Antoni FERRER I ARMAN, *Noticia histórica acerca de las máquinas de vapor*, ps. 45-51.

76. *Reseña de los trabajos del Ateneo Catalán*, dins *Acta de la sesión pública celebrada por el Ateneo Catalán el día 30 de diciembre de 1862* (Barcelona, Est. Tip. de N. Ramírez, 1863), ps. 7-30, especialment la p. 10.

77. Sobre la resolució del primer concurs convocat per l'Ateneu, *vid. Reseña de los trabajos...*, p. 10. Per a la participació de Clavé i el seu cor d'Euterpe als concerts de l'Ateneu, *Suelto: Ateneo Catalán*, «*Revista de Cataluña*», vol. I (1862), p. 48.

78. *Vid.* la crònica d'Antoni FAJAS I FERRER per a «*La Prensa*» (23-IX-1863).

79. De l'homenatge se'n parla a «*El Metróonomo*» (1-II-1863), ps. 3-4. La «*Revista Industrial*», fundada el 1856 per Gaietà Cornet i Mas, esdevingué la tribuna industrialista de més renom a la Catalunya de mitjan segle. L'aportació de Cornet i Mas a l'homenatge editorial del patriciat barceloní a Clavé, a Gaietà CORNET I MAS, *Las máquinas, ¿son perjudiciales a la clase obrera?*, dins *El Libro del Obrero...*, *op. cit.*, ps. 167-177, particularment la p. 171, on fa una defensa sistemàtica del tissatge mecànic; en la mateixa línia i en el mateix volum, VÍCTOR BALAGUER, *La nova crehuada*, ps. 9-12.

80. *Vid.* Josep Anselm CLAVÉ, *Visita a la Sociedad Coral La Juventud Tarrasense*, «*El Metróonomo*» (26-IV-1863), ps. 1-3. Les citacions literals són a la p. 2.

claverianes d'aquests anys hi figuren noms molt representatius de la cultura i la política burgeses: el comte de Llobregat i l'hisendat Joaquim de Mercader a l'Hospitalet de Llobregat, el propietari Antoni Nadal i el diputat a Corts Josep Ricart a Sant Feliu de Llobregat, l'hisendat Manuel March i Solernou a Manresa, Antoni Maria Fontanals a Vilafranca del Penedès, el propietari i diputat a Corts Joaquim Farguell a Berga, el conegut Cercle Literari a Vic, «*Don Antonio de Macegén y otras personas pudientes de la villa*» a Olot, i «*varios vecinos acomodados de la población*» a Badalona, Capellades, Sant Boi de Llobregat, Tàrrrega, Moià, Montblanc o Valls.⁸¹ D'altra banda, els freqüents testimonis d'esforços mutualistes d'alguns d'aquests cors encaminats a redimir les obligacions militars d'un company o a atendre un consoci malalt contrasten amb la manca d'evidències d'un mutualisme més resistent.⁸² Això, és clar, no vol dir que darrere el model de sociabilitat coral, com darre-re qualsevol altre model integrable de sociabilitat popular —cas dels socors mutus—, no es poguessin camuflar accions de resistència laboral. És el que intuïa el governador Guerola en algunes societats corals «*que existen en algunas poblaciones manufactureras con el objeto de reunir un fondo lentamente, acumulado con donativos de los obreros para dar jornal al que no lo tenga*».⁸³ Nogensmenys, el que em sembla central de retenir és la fractura en relació amb les experiències societàries anteriors,⁸⁴ el resultat de la qual serà un mutualisme més acotat, subordinat a una altra mena de pràctiques i restringit, sovint, a col·lectius poc nombrosos. Malgrat les dificultats per a una correcta identificació social dels primers coristes claverians, les aportacions econòmiques obligatòries a la societat d'Euterpe fan pensar en una capacitat d'estalvi dels seus socis gens menyspreable, alhora que en la clara preferència del fundador per les activitats estrictament corals en detriment de les mutualistes.⁸⁵ En aquest sentit, el mutualisme assumit per Clavé i la seva gent convida a una lectura en termes de cultura política abans que de cultura obrera o laboral. El socors mutu esdevé una peça més d'una combinatòria ideològica —fraternitat social i orgull nacional, moralitat privada i virtut pública, industrialisme i mutualisme ben entès— dirigida a recompondre les profundes escissions obertes per la industrialització, combinatòria sobre la qual gravitarà una política genèrica de transformació de les cultures subalternes.

81. Totes les informacions procedeixen d'Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona...*, op. cit., excepció feta de les de Manresa i Vilafranca del Penedès, tretes d'«El Metrónomo» (12-IV-1863), p. 2.

82. Un exemple de mutualisme antiquina, el concert ressenyat a «Eco de Euterpe» (20-IX-1859), p. 162. Sobre l'assistència en cas de malaltia, Arxiu OC. Josep Anselm CLAVÉ, documentació autògrafa. *Reglamento de la Sociedad Coral de Euterpe* (1857), article 10; també, Mariano SORIANO FUERTES, *Memoria sobre las Sociedades Corales...*, op. cit., p. 81.

83. Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona...*, op. cit.

84. Sobre la naturalesa essencialment resistent del primer mutualisme obrer i la progressiva discriminació entre objectius de lluita i objectius mutualistes arran de la introducció de polítiques reformistes, vid. Henri HATZFELD, *Du paupérisme à la Sécurité Sociale: essai sur les origines de la Sécurité Sociale en France, 1850-1940* (París, Colin, 1971), ps. 190-198.

85. Segons el reglament de la societat d'Euterpe, el dret d'entrada a pagar per qualsevol aspirant a soci era de 100 rals —«*a satisfacer en cuatro meses, en uno o varios plazos*» (art. 6)—; la quota mensual la fixava la junta directiva «*en proporción a los gastos que deba atender la sociedad*» (article 7), i el fet de posar-se malalt no eximia d'abonar-la (article 9). Les subscripcions per a ajudar un soci malalt es consideraven sempre extraordinàries, i només s'obrien si aquest ho sol·licitava (article 10). (Arxiu OC. Josep Anselm CLAVÉ, documentació autògrafa. *Reglamento de la Sociedad Coral de Euterpe*, 1857).

Un bon exemple d'aquesta política, i del paper que hi tingué l'associacionisme coral, ens el proporciona la ciutat de Reus. A mitjan segle XIX el grau de complexitat del teixit social reusenc —en una ciutat on, en el cas del tèxtil, es conjugaven a parts iguals el treball mecanitzat a les fàbriques i el dels tallers de tissatge manual de teixits fins— portà a una certa mesocràcia local, capitanejada per les faccions burgeses més emprenedores, a obrir un doble combat cultural: d'una banda, contra les forces més conservadores; de l'altra, per reconduir i modernitzar les preferències dels sectors treballadors. D'aquest propòsit sorgí, entre altres coses, el Centre de Lectura, que ja el 1860 comptava amb una societat coral i el corresponent jardí d'Euterpe. Josep Güell i Mercader, ànima del Centre, notable del republicanisme d'ordre reusenc, amic personal de Clavé i director circumstancial de la revista claveriana «El Metróno», escrigué del Centre que «se procurà y's conseguí que'ls operaris de tota mena, des de los mestres de ofici al darrer peó, fossin vehins de Reus y socis del "Centre"». Alhora, no s'estigué de subratllar el sentit socialment integrador dels concerts corals que s'hi celebraven, als quals «assistia, pot dir-se, tot Reus sens distinció de classes socials». L'Ajuntament, de la mateixa impressió, felicità públicament el Centre per la imatge dels seus cantaires i l'encoratjà a capitalitzar la vida popular reusenca.⁸⁶

Tot plegat pot fer més entenedora la categoria d'«intermediari» que he adjudicat a Clavé. Política democràtica i obediència industrialista es fonen en un nou univers cultural que, més que refer la protesta popular, l'ordena i la limita. Clavé se'ns presenta com la primera evidència a Catalunya del procés històric més general que portà a l'acotació de l'espai de la reivindicació obrera, a la formació de la mateixa subjectivitat proletària a partir de no pocs materials d'extracció burgesa. La seva connexió, *avant la lettre* si es vol, amb el reformisme social d'arrel patrícia em sembla indiscutible: reformar les pràctiques i les cultures treballadores per reformar la política en una direcció de major legitimitat i viceversa. Per bé que l'esfera del que podríem anomenar «política claveriana» no sigui pròpiament la de la política del patriciat urbà i industrial, sí que constitueix, sovint, la pedra de toc d'un incipient humanitarisme burgès. Caldria veure-les, l'una i l'altra, com a conseqüències de l'impuls que propicià el desplegament de la cultura dels reformadors socials a l'interior de les primeres societats industrials, cultura d'al·luvió però alhora subjecta a correlacions de força indiscutibles. Si es tracta de matisar la posició que Clavé hi pogué ocupar a la Catalunya d'aleshores, poques coses em semblen més reveladores que l'episodi de canonització de l'activista coral i de la seva obra que, l'any 1862, protagonitzà la plana major de la *intelligentsia* industrialista autòctona, amb gent com Duran i Bas, Coll i Vehí, Cornet i Mas o Víctor Balaguer, entre altres, al capdavant. El resultat editorial, un manual de bona conducta i millors principis titulat *El Libro del Obrero*, resol, al meu entendre, tota mena de dubtes.⁸⁷

86. Sobre Güell i Mercader i la política del republicanisme d'ordre reusenc, *vid.* l'excel·lent estudi d'Àngel DUARTE, *Possibilistes i federals. Política i cultura republicanes a Reus (1874-1899)* (Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1992). Els testimonis literals de Güell i Mercader, a Josep GÜELL I MERCADER, *Coses de Reus (Record d'un jove que ja no ho és)* (Reus, Est. Tip. d'E. Navas, 1900), ps. 77-79. Les felicitacions de l'Ajuntament de Reus al cor del Centre de Lectura, a «El Metróno» (11-i-1863), p. 5.

87. *El Libro del Obrero...*, *op. cit.*

Cap a una nova sociabilitat popular

Més enllà dels seus puntals ideològics i de les declaracions explícites del mateix Clavé, el moviment coral contribuï de manera decisiva a la interiorització popular de les nocions d'ordre i deferència, particularment en el terreny cultural i, inevitablement, també en el social. Només des d'aquesta premissa més general, totalitzadora per definició, s'explica, per exemple, l'entusiasta col·laboració dels cors claverians en la recuperació d'aplecs i festes religioses. Una col·laboració que, pel que sabem de la religiositat popular a la Catalunya d'aquests anys i de les conviccions al respecte de Clavé,⁸⁸ forçosament havia de reposar en la virtualitat ordenadora d'aplecs i processons abans que en el rerefons ideològic d'aquests episodis. En conseqüència, que la festa fos o no laica resultava menys transcendent que no pas que s'ajustés a uns patrons alhora jeràrquics i integradors. Probablement fou aquesta coincidència de cultures festives la raó per la qual els cors de Sabadell, Caldes de Montbui i el d'Euterpe de Barcelona participaren, a primera fila, a l'aplec de l'ermita de la Salut, a Sabadell; o el de Vilafranca del Penedès, a la processó del Rosari de la mateixa vila; el cor Apolo de Manresa, a les festes solemnes en honor de Sant Ignasi; els de Sant Feliu de Llobregat i Sabadell, a les processons locals de Corpus; i el de Martorell, a la pròpia benedicció pública i a un ofici religiós coincidint amb la visita de Clavé.⁸⁹ Tot això en un interval de temps de menys de dos mesos. Els resultats, és clar, no es feren esperar. En un dels seus informes relatius a la bona marxa dels festivals corals que Clavé organitzà a Barcelona des del 1862, el governador hi descrivia la desfílada de les societats corals a l'aleshores emergent passeig de Gràcia en un to a mig camí entre la sorpresa i la satisfacció: «*En la procesión cívica o desfile de todas las Sociedades con sus pendones por las calles de esta capital, fue más notable este orden. Hasta hubo una circunstancia que parece insignificante y no lo es para quien procura observarlo todo. Es arraigada costumbre en la mayor parte de los obreros catalanes, el trabajar con la gorra puesta, sin quitársela cuando entra alguno en la fábrica, aún cuando sea el dueño de ella o la autoridad. Pues bien, al pasar la procesión de las Sociedades corales por delante de los balcones de la casa del Gobierno, donde yo me encontraba, ni uno solo de aquella inmensa masa de coristas dejó de quitarse la gorra, ni de hacer el saludo.*»⁹⁰ Una escena que impactà tant o més les consciències burgeses, incrèdules davant un episodi d'ocupació popular de l'espai ciutadà que no tenia res a veure amb els acostumatats durant les tres últimes dècades.⁹¹ Així les coses, els retrats missaires que el «rival» de Clavé en la cursa coral —el director del tristíssim Orfeó Barcelonès, Joan

88. Sobre tots dos aspectes *vid.* Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida...*, op. cit., ps. 255-257 i 288-290. També, la declaració de laïcisme de Clavé i altres republicans d'ordre a *Los autores del Almanaque Democrático a sus conciudadanos* (Barcelona, Libr. I. López editor, 1864).

89. Les informacions a «El Metrónomo»: (12-IV-1863), p. 2 [Sabadell]; (24-V-1863), p. 5 [Vilafranca del Penedès]; (12-IV-1863), p. 2 [Manresa]; (14-VI-1863), p. 4 [Sant Feliu de Llobregat i Sabadell]; (24-V-1863), ps. 4-5 i (31-V-1863), p. 4 [Martorell].

90. Antonio GUEROLA, *Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona...*, op. cit.

91. Paradigmàtic d'aquest impacte és un gravat d'aquests anys on la desfílada barcelonina dels cors claverians és contemplada, a banda i banda dels carrers, per un estol d'homes amb barret llarg i bastó, visiblement satisfets. *Vid.* una reproducció a Albert GARCIA BALANÀ, *Política burgesa i identitats conservadores*, dins *Història de la cultura catalana. V: Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890* (Barcelona, Edicions 62, 1994), ps. 165-196, especialment la p. 180.

Tolosa— li dedicà resultaven d'una ingenuïtat patètica: «*Una solemne procesión menos los cirios... ¡Vaya un modo singular de civilizar!*»⁹²

Amb més satisfacció, si cal, es rebé l'aportació claveriana a la cultura del ball. En la mesura que el ball constituïa des de molt antic una constant en la majoria de pràctiques festives populars, expressava amb notable contundència el seu grau d'autonomia i espontaneïtat. Josep Maria Fradera ha cridat l'atenció sobre el sentit d'un article ben singular que Joan Illas i Vidal, home fort de l'industrialisme local, publicà el 1849 en el diari de la patronal catalana. Illas entenia la marginació dels antics balls menestrals en benefici d'unes danses menys ordenades i més agosarades, que es prestaven a excessos de tota mena, com un símptoma revelador dels efectes del canvi polític i social en l'àmbit dels costums.⁹³ No es tractava, però, de la primera vegada que els balls populars suscitaven preocupacions d'aquesta mena. Si Illas s'hi havia fixat era, molt probablement, perquè havia llegit les cròniques de l'últim carnaval que un jove Víctor Balaguer havia publicat a la mateixa tribuna. Balaguer hi mostrava el seu neguit per l'acceptació popular d'una mena de danses que, com les «*acancanadas polkas*», arribaven directament des de «*las más bajas sociedades de París*». El ritme i les implicacions físiques d'aquests balls amenaçaven, en molts sentits, la moralitat popular: «[...] *no comprendemos como una madre, un esposo, un amante, permiten con sangre fría que un mozalbete imprudente columpie en sus brazos por la sala a una hechicera beldad, y codo con codo, pecho con pecho, le devore con sus miradas y aprisione su cintura en el círculo de hierro de un prolongado abrazo.*»⁹⁴ De fet, la tradició local facilitava recepcions com les que espantaven Balaguer. Un emblemàtic romanç de to moralitzador, editat a la Barcelona dels primers anys quaranta sota l'epígraf *Origen dels Balls y sas Consequèncias*, ja ho havia advertit. Per a moltes fraccions plebees el ball constituïa, cada vegada més, un motiu de contrarepresentació moral i social, el pretext per a una ostentació gens respectuosa: «*Molts diuen lo que jo dich / y quel jovent molt pateix / perquè ara ja no coneix / lo qui és pobre y lo qui és rich; / lo gran ho ensenja al xich / y aixís tots van ben bonichs / mol més los pobres quels richs / no mirant que lo endemà / sino poden treballà / auran de menjar mosquits.*»⁹⁵ En conseqüència, que Clavé decidís començar pel ball no s'ha d'entendre com una casualitat. «*Observa que la danza es la pasión favorita de la juventud, y concibe los bailes coreados*» explicà Josep Roca i Roca.⁹⁶ Molt aviat compongué rigodons, contradanses, valsos, peces en què «la música devia agermanarse ab lo ball»,⁹⁷ és a dir, a través de les quals l'ordre i la moralitat del cant

92. La citació literal correspon a un article de Tolosa reproduït parcialment a «El Metrónomo» (17-v-1863), ps. 4-5. Una resposta encesa de Clavé a Tolosa a propòsit dels mèrits «corals» de l'un i l'altre, a Josep Anselm CLAVÉ, *Las sociedades corales en España*, «El Metrónomo» (22-III-1863) i (5-IV-1863).

93. L'article d'ILLAS I VIDAL aparegué a «El Bien Público» (2-IX-1849). Vid. Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida...*, op. cit., p. 145.

94. VÍCTOR BALAGUER, *Folletín. Crónica de la Semana*, «El Bien Público» (18-II-1849) i (25-II-1849).

95. *Origen dels Balls y sas Consequèncias* (Barcelona, Est. de F. Vatlés, s. d.).

96. JOSEP ROCA I ROCA, *José Anselmo Clavé. Trabajo biográfico-crítico...*, op. cit., p. 32.

97. Una relació completa i cronològica de les peces compostades per Clavé, especificant-hi l'estil de cadascuna, a Apel·les MESTRES, Clavé. *Sa vida...*, op. cit., ps. 61-63. La citació literal, també a Apel·les MESTRES, Clavé. *Sa vida...*, op. cit., p. 15.

claveria havien d'impregnar el ball popular. El mateix Clavé rastrejà, amb propòsits ben concrets, la història del ball popular, valent-se d'un esquema explicatiu que oposava en termes recurrents la vulgaritat dels balls de to farsant a l'aire distingit dels «bailes hiporchemáticos o cantados»,⁹⁸ la disciplina i profitosa divisió de funcions dels quals li havien inspirat els seus balls corejats. Aquests alteraren fins a tal punt la imatge del ball popular, allunyant-la de l'espontaneïtat recent, que l'opinió patrícia no els passà per alt;⁹⁹ s'introduïren fins i tot en espais de vocació més instructora que festiva, com els ateneus,¹⁰⁰ i provocaren testimonis tan aclaparadors, per positius, com el de Carles Ronquillo, un metge bon coneixedor dels medis obrers barcelonins: «*El placer del baile, que no se puede justificar cuando no es un medio de dar tonicidad a los músculos, si en algunos de nuestros obreros se convierte en pasión, no produce sin embargo en ellos sus terribles efectos. Y esto se explica satisfactoriamente por la afición a la música. Nuestros obreros reparten el placer de la danza y de la amorosa conversación con su pareja con los armoniosos sonidos de la orquesta. Pero sube de punto su distracción (permítasenos la frase) en el baile, cuando oyen a sus compañeros cantar con soltura y expresión las inspiradas y siempre agradables trovas de Clavé. Entonces olvidan la danza y la pareja para acompañar mentalmente los sentimentales idilios y las expresivas barcarolas, y en aquellos momentos están orgullosos de tener por patria la patria del Cantor del pueblo y ser compañeros de taller de los discípulos de Clavé.*»¹⁰¹

Els aplecs, els concerts corals, els balls corejats afegien a les pròpies virtuts un mèrit més general, que no corresponia exclusivament a cap d'ells i que tots compartien, mèrit que les fraccions més lúcides del patriciat barceloní no dubtaren d'atribuir a Clavé. Aquest, amb els seus jardins de la Nimfa primer, rebatejats d'Euterpe després, i l'eclosió dels Camps Elisis més tard, havia traslladat, també físicament, la festa popular.¹⁰² La Barcelona atapeïda i laberíntica de les tavernes i les bullangues, dels teatres i el Carnestoltes del poble baix, havia estat substituïda, ni que fos parcialment, per la Barcelona perifèrica del passeig de Gràcia i dels espais de lleure que s'hi concentraven. La seqüència no era nova. S'ajustava fidelment al guió de tantes temptatives de certes fraccions urbanes per refer, d'acord amb una morfologia més ordenada i funcional als seus propòsits, l'espai de la festa popular. El parc públic victorià, per exemple, s'estava gestant a Anglaterra a partir d'una calculada barreja

98. Josep Anselm CLAVÉ, *El Baile (IV. El Baile en la era vulgar)*, «Eco de Euterpe» (10-x-1860), ps. 173-176.

99. Vid. l'article, ja citat, *Salones*, «Diario de Barcelona» (16-xi-185), ps. 6.763-6.766, crònica del primer ball corejat celebrat per Clavé, el 8 de novembre de 1851, al saló de Sant Agustí de Barcelona.

100. Em sembla molt significativa la disputa que el desembre de 1864 es produí a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, quan un nombrós grup de socis recriminà a la direcció que hi permetés «*la introducción de las funciones de Baile, que dan un carácter muy distinto y manchan de una manera indeleble a una corporación cuyo principal objeto ha sido y debe ser siempre la ilustración del Obrero*». Segons informà la direcció, la iniciativa havia sorgit del cor de l'Ateneu. Vid., *Aclaración de hechos que varios socios del Ateneo Catalán de la Clase Obrera dirigen a todos sus consocios y compañeros* (Barcelona, Est. Tip. de J. Jepús, 1864), ps. 4 i 8.

101. Carles RONQUILLO, *Los obreros de Barcelona*, «Revista de Cataluña», vol. II (1862), ps. 309-315, especialment la p. 313.

102. Sobre la construcció i la curta vida dels Camps Elisis —i el paper que hi tingué Clavé—, vid. Lina CASANOVAS I ESCLUSA, *Un espai de lleure a la Barcelona del segle XIX: els "Campos Eliseos"*, dins *Història urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona... (desembre de 1985)* (Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1990), vol. II, ps. 229-241.

de ruralisme volgut i populisme urbà.¹⁰³ L'èxit d'aquests espais depenia de la capacitat dels seus promotors —un ventall que podia incloure des d'activistes menestrals fins a filantrops patricis, inclosa tota la gamma de reformadors mesocràtics— a l'hora de proposar unes normes d'autoafirmació i orgull col·lectiu que no generessin «falses» expectatives, és a dir, la legitimitat de les quals no reposés en les velles singularitats plebees. Ceferí Treserra dedicà una significativa sèrie d'articles al passeig de Gràcia, en què el presentava com l'aportació barcelonina a aquesta nova sociabilitat popular. Dels seus balls i concerts escrigué: «[...] *son los primeros en que generalmente sólo toman parte activa las clases "populares"*»; però, «*ni son los bailes de "Maville" ni de la "Barriere"; son, al contrario, la sencilla y modesta expansión del trabajador después de sus largas y pesadas horas de taller; son los más potentes enemigos de los lupanares, del garito y de la taberna... Nadie más celoso del orden y compostura de estos bailes que sus constantes concurrentes, que los miran como una defensa elocuentísima contra la calumnia de los seres tan desgraciados que ven en sus manos productoras la tea de toda destrucción y la vil arma de toda ignorancia...*» I acabava recomanant: «*Cuando hay una generación que sufre porque comprende, que llora porque siente, enseñadle a cantar... Cuando el arte nace, muere la barbarie: el arte es la gran madre de la civilización. Aquí se prueba el espíritu de sociabilidad que nos anima, pero de esa sociabilidad hija del progreso, hermana de la economía y madre de la dignidad.*»¹⁰⁴

El valor de contraimatge de l'antic camí fora muralles se'ns presenta encara més clar si tenim en compte la vehemència amb què el patriciat barceloní havia procurat, durant les dues últimes dècades, restringir els espais tradicionals de l'oci i la festa populars a la ciutat vella. S'havia comprovat el 1844, quan des de la premsa d'ordre es censurà el projecte d'aixecar un nou teatre a prop de la plaça de Sant Jaume, «*cercado de calles de difícil tránsito*», just «*cuando nuestro paternal gobierno secundado por el dignísimo cuerpo municipal hace los mayores esfuerzos para evitar que dicha plaza siga siendo el centro de motines y tumultos*». ¹⁰⁵ Es confirmà el 1847, quan l'Ajuntament congelà la concessió de permisos per a obrir teatres particulars, teatres com el que Josep Peranton volia instal·lar a la rebotiga de la seva casa del carrer Abaixadors «*para representarse allí comedias por aficionados*». (Aleshores l'informe de la secció municipal de torn assegurava que «*la holganza y el ocio es otro de los efectos necesarios de esta multiplicación de pequeños teatros*» i, en un gest significatiu, aprofitava per a suggerir a l'alcalde «*la oportunidad de insinuarse al Señor Jefe Político lo muy útil que sería que el ramo de Protección y Seguridad Pública no convirtiese en una renta la concesión de permisos para cafetines y botellerías, por perjudiciales que son las reuniones en ellos de la gente dedicada al vicio y entregada al ocio*».)¹⁰⁶ I es reforçà d'ençà el 1850 amb iniciatives com la de l'aleshores alcalde i conegut industrial

103. Sobre això *vid.* l'excel·lent estudi de Neil McMASTER, *The Battle for Mousehold Heath, 1857-1884: «Popular Politics» and the Victorian Public Park*, «Past and Present», núm. 127, ps. 117-154.

104. Ceferí TRESERRA, *El Paseo de Gracia*, «Eco de Euterpe» (3-VIII-1859), ps. 91-92.

105. «La Verdad» (1-XII-1844), ps. 1-2.

106. AAMB. Governació. A. 2.758. *Expediente general de Teatros en la parte gubernativa* (1847). Informes de la Secció Primera a l'Alcaldia (24-III-1847 i 30-III-1847). Una aproximació a la centralitat urbana de la taverna i el *cafetín*, a partir de la *Guia de forasteros en Barcelona, judicial, gubernativa, administrativa, comercial, artística i fabril* del 1842 (Barcelona, Impr. Lib. M. Sauri, 1842), segons la qual les tavernes i els establiments de begudes que poblaven les Rambles i els seus voltants depassaven el mig centenar, ps. 7-8.

Valentí Esparó, qui dictà unes *Disposiciones sobre Teatros* que gairebé declaraven aquests establiments en estat de setge. Els teatres, com les tavernes, els braus o el Carnestoltes eren, ja des de mitjan dels anys trenta, l'escenari d'un singular combat cultural.¹⁰⁷

Molt significativament, la davallada del complex festiu dels Camps Elisis, arrossegat per la lògica especuladora que presidí la construcció de l'Eixample, coincidí amb la primera recessió important del moviment coral, a partir de l'any 1865. Clavé se'n ressentí, però encara ho notà més la política que representava. Una política «popular» convençuda que la integració obrera sense fissures en les coordenades de la nova cultura industrial forçava, necessàriament, a renovar i ampliar els espais que la societat i la política liberals reservaven als sectors treballadors. La feblesa d'aquesta política a la Catalunya de mitjan segle XIX ha estat poc detectada i gens explicada. Això no obstant, les responsabilitats de Clavé en la seva definició i elaboració pràctica em semblen prou òbvies. Tant com ho devien semblar al columnista del rotatiu progressista «El Telégrafo» que l'abril del 1863 advertia, alarmat, contra l'enderroc dels Camps Elisis, que l'agitat mercat immobiliari semblava presagiar. L'enderrocament, deia, simbolitzaria la derrota d'un esperit públic que havia refet, de dalt a baix, la Barcelona popular, una fita que ara trontollava: «*Sí, amigos míos, el maldito positivismo va a levantar edificios en el espacio que ocupan esos sitios en que habéis disfrutado de tantas delicias y en los cuales esperabais gozar otras tantas. No más Campos Eliseos, no más Tivoli, no más Jardines de Euterpe; tendréis que espaciarnos en ese redondel llamado Plaza Real, que poseída durante el día por los inválidos, los ancianos, las nodrizas y los mamones, quedará a vuestra disposición durante las noches [...] Ése será el primer resultado del mismo positivismo que va a invadir los sitios de recreo con que se enorgullecía Barcelona; y para mayor escarnio, allí mismo, en donde tanto habéis*

107. Una breu cronologia il·lustrativa d'aquest procés podria ser la següent. L'any 1834 l'Ajuntament comptava amb dos comissaris de Teatres que amb prou feines podien controlar els freqüents desordres: «*Es verdaderamente poco decoroso el modo irregular en que, a despecho y mofa de las órdenes de los mencionados Comisarios, se comportan algunas personas en aquel local de recreo, dándose poca pena en formar alborotos y propararse u otros excesos de unas consecuencias que se agravarian en gran manera si no se atajasen con todo el vigor y energía por el Jefe a quién compete la policía del mencionado establecimiento público.*» Entre el 1844 i el 1846 les autoritats moderades organitzaren una primera ofensiva contra uns determinats usos, polítics però també d'un altre ordre, dels teatres: «*A fin de conservar el orden y circunspección que corresponde en todo establecimiento público y evitar que bajo pretexto alguno se efectuen reuniones que la autoridad desconoce, y al objeto también de procurar que la concurrencia inútil y aún molesta de ciertas personas estorbe a los representantes o actores...*» Res d'això no resultà prou, perquè el 1850, «*habiendo demostrado la experiencia que las disposiciones dictadas por la Autoridad sobre Teatros no eran para algunos amonestación suficiente, ni para todos los concurrentes a aquella respetable sociedad garantía bastante del buen orden y decoro que un público ilustrado como el de Barcelona se debe a sí mismo*», l'alcalde Esparó sotmetrà les representacions teatrals a un règim quasi militar: multa i expedient a qualsevol que alteri el bon ordre —obligació de treure's el «sombbrero o gorro», «*se prohíbe dar golpes en el suelo o bancos con bastones o paraguas, silbar ni proferir expresiones que puedan ofender la decencia, buen orden, sosiego y decoro del público*—, evitar que «*a la salida se formen corrillos en los corredores, escaleras ni salón de salida*» i, sobretot, suprimir els temps morts que puguin propiciar el protagonisme del públic —«*no se permitirá [...] que la orquesta deje de llenar con el completo de la música el vacío de los intermedios de las funciones dramáticas*». Els episodis del 1834, 1844 i 1846 els he documentats a partir d'AAMB. Governació. A. 2.678: *Expediente sobre Teatro* (1834), *Sobre asistencia a los teatros de los Agentes de Seguridad Pública* (1844), i A. 2.338: *Expediente sobre duración de las funciones de Teatro* (1844-1846). La iniciativa d'Esparó, a *Disposiciones sobre Teatros* (Barcelona, Impr. A. Brusi, 1850).

gozado, tendréis que ir algunos a pagar alquiler de un piso dónde cobijaros.»¹⁰⁸

Com Joan Cortada —l'autor d'aquestes ratlles a la premsa d'ordre barcelonina—, altres portaveus del patriciat urbà havien entès i entendrien totes les implicacions del projecte cultural comandat per Clavé. L'amic Roca i Roca planyia els «*que tan mal lo comprendieron*», perquè no havien captat fins a quin punt «*tendia, indirectamente, a un fin político y sociab.*»¹⁰⁹ Una veu més autoritzada, la de Joan Mañé i Flaquer, l'etern director del «Diario de Barcelona» i teòric del conservadorisme liberal català, precisà amb més detall el sentit dels seus retrets i, en conseqüència, també dels seus elogis: «*En todos los países se observa una tendencia en las clases conservadoras a mejorar material y moralmente a las clases proletarias. Aquí muy poco o nada se ha hecho. [...] Aquí nadie se acuerda de la tempestad hasta que el rayo cruza sobre nuestras cabezas; en vez de prevenir el crimen, esperamos a que el crimen se cometa para castigarlo.*» Clavé, «*creador de un género nuevo en nuestro país*», n'era l'excepció. Malauradament, la seva obra coral, «*que le hará inmortal entre nosotros*», havia comptat amb un suport oficial més aviat tebi, «*bien que a nuestros ojos sea tan útil, tan provechosa, que no la igualarán en resultados ni tomos ni bibliotecas que se escriban contra las utopías socialistas.*»¹¹⁰ Mañé, és clar, ho havia entès bé. Tan bé com ho entengueren alguns testimonis d'una tradició política genuïnament popular: la que no es desdeia de la cultura i les pràctiques resistents forjades a la Barcelona de les bullangues. La seva «comprensió», però, era d'una altra mena: «Quant a dintre Barcelona / hi havían braus catalans / s'armàban uns safarranxos / molt sangrents de quant en quant. / Quant los amos no volían / pagar bé a'l treballadó, / aquet prenia'l fusell / y s'armaba gran qüestió. / Formàban las barricadas / y tothom allí acudia, / per defensarne los drets / en què perdessin la vida. / Avans donàban las armas / per poguerse defensar: / ara'ns dónan altras cosas / que no's poden explicar. / [...] / En Clavé los va distréurer / de defensarne'ls seus drets: / fundantne coros y balls / a n'al jovent ha distret. / Per no sapiguer comprendre / lo jovent lo qu'ha de fer, / trebàllan més cada dia / y guanyan més poch diner.»¹¹¹

108. *No hay adonde huir para librarse del Contagio* (signat per «Benjamín», pseudònim de Joan Cortada: dec aquesta informació a l'amabilitat de Joan-Lluís Marfany), article publicat a «El Telégrafo» i reproduït a «El Metrófono» (26-IV-1863), ps. 5-6.

109. Josep ROCA I ROCA, *José Anselmo Clavé. Trabajo biográfico-crítico...*, op. cit., p. 34.

110. Joan MAÑÉ I FLAQUER, *Cataluña. Su industria. Los jornaleros de la industria*, «Diario de Barcelona» (14-III-1860), ps. 2.499-2.502. Les citacions literals a les ps. 2.501-2.502.

111. Pasqual TORRENT I TALLADA, *Recort de las Barricadas de Barcelona y de'ls valents de aquell temps*, dins del volum del mateix autor *Antiguetats de Barcelona y sas modernas construccions* (Barcelona, Impr. Pujol i Cia, 1893), ps. 25-26 (dec el coneixement i la consulta d'aquesta obra a l'amabilitat de Josep Maria Fradera).